

Державна архівна служба України

Український науково-дослідний інститут архівної справи
та документознавства (УНДІАСД)

**Дослідження підходів щодо визначення
категорійності архівних фондів**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Схвалено на засіданні
Нормативно-методичної комісії
УНДІАСД
від 2 грудня 2013 р.,
протокол № 6

Київ – 2013

УДК 930. 25 (083. 13)

В42

Дослідження підходів щодо визначення категорійності архівних фондів: методичні рекомендації / Укрдержархів. УНДІАСД. – К., 2013. – 50 с.

У методичних рекомендаціях розглянуто організаційно-правові та науково-методичні засади визначення категорій архівних фондів офіційного походження та особового походження.

Укладач Л. Ф. Приходько

РЕФЕРАТ

Об'єкт дослідження:

– склад і структура Національного архівного фонду (далі – НАФ).

Мета дослідження:

– дослідження наукових засад і обґрунтування взаємоузгоджених науково-методичних заходів і технологічних рішень щодо визначення категорійності архівних фондів офіційного і особового походження.

Попередня класифікація категорійності фондів була унормована розробленими за радянські часи “Правилами работы государственных архивов” (1984). Виконання НДР актуалізується у зв'язку з необхідністю визначення нових критеріїв віднесення фондів архівних установ до тієї чи іншої категорії з урахуванням змін, що відбулися в оцінці історичних подій, інформаційних потребах користувачів архівною інформацією.

Методи дослідження:

– загальнонаукові: історичний і логічний, системний, функціонального аналізу, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, системно-структурний, моделювання, класифікації і спеціально наукові: проблемно-хронологічний, порівняльний (компаративний), типологічний, ретроспективний, статистичний;

– методи історіографічного пізнання (методи історіографічного аналізу та історіографічного синтезу);

Окреслена вище мета дослідження для її розв'язання вказує на потребу застосування міждисциплінарного підходу, інших гуманітарних наук – філософії, культурології, інформаційної науки, аксіології, історії державних установ, насамперед, їх методів пізнання і термінології.

Новизна:

комплексне дослідження типології архівних фондів офіційного і особового походження, що підлягають включенню до НАФ, наукових і прикладних засад підходів щодо визначення їх категорійності в архівних установах України, окреслення суттєвих відмінностей і ознак в поняттях “відома історична особистість”, “видатна історична особистість”, “визначна історична особистість”, які впливають на встановлення категорійності архівних фондів особового походження.

Ефективність впровадження:

– здійснений аналіз правових організаційних, наукових і прикладних аспектів визначення категорійності архівних фондів офіційного і особового походження поглиблює дослідження цього феномену у колі сучасних соціокультурних реалій, сприяє удосконаленню та оптимізації архівних процесів й технологій щодо забезпечення збереженості документів НАФ та інтелектуального доступу до їх інформації.

Сфера використання:

Результати і висновки НДР призначені для використання в науковій та навчальній діяльності, в практичній роботі державних центральних і галузевих архівів, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних обласних архівів, міст Києва і Севастополя, архівних установ Національної академії наук України, що зберігають документи НАФ.

За результатами дослідження підготовлено текст методичних рекомендацій

“Дослідження підходів щодо визначення категорійності архівних фондів”.

НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВНИЙ ФОНД, АРХІВНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ, СИСТЕМА АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, АРХІВНИЙ ДОКУМЕНТ, АРХІВНИЙ ФОНД ОФІЦІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ, АРХІВНИЙ ФОНД ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ, АРХІВНА КОЛЕКЦІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ, РАНГОВА, ТИПОЛОГІЯ АРХІВНИХ ФОНДІВ, КАТЕГОРІЯ АРХІВНОГО ФОНДУ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНОГО ФОНДУ.

Передмова.....	5
1. Поділ архівних фондів за категоріями: основні поняття, мета, завдання.....	8
2. Науково-методичні засади поділу архівних фондів за категоріями.....	14
3. Методика визначення категорійності архівних фондів.	20
3.1. Загальні положення.....	20
3.2. Визначення категорійності архівних фондів офіційного походження.....	23
3.3. Визначення категорійності архівних фондів особового походження.....	32
4. Застосування категорійності архівних фондів під час виконання окремих видів архівних робіт.....	42
Список використаних джерел.....	45

ПЕРЕДМОВА

Формування інтелектуального потенціалу та духовної культури незалежної країни неможливо здійснити без опрацювання її фундаментальних джерельних основ і створення на цій основі об'єктивних історичних знань. Їх значення незмірно зростає, набуває глибинного, відповідального змісту чим значніші зміни відбуваються у бутті народу, чим нагальнішою стає перебудова складу його історичної пам'яті – підґрунтя національної свідомості та сприйняття власної історії. За слушною заувагою Т. Гунчака, історія не може залишатися “замороженою” в часі та незмінною для всіх поколінь дослідників¹. У широкому розумінні мова йде про творення образу України, адекватного новітнім політичним, економічним і соціокультурним реаліям, презентацію світові її історії, як складової суспільної пам'яті українського та інших народів, сконцентрованої в документах різних епох. Також у контексті зазначеного вченим, актуалізується осягнення сучасної історії України (тобто, умовно кажучи, історії після 1991 р.), яка стала новою галуззю вітчизняної історіографії. Її суспільна вагомість підтверджується самим фактом існування держави, а право на наукову легітимність – подальшими дослідженнями, підкріпленими відповідною джерельною базою.

Вирішення вказаних проблем неможливе без використання потужного наукового потенціалу сукупної архівної спадщини України – Національного архівного фонду (далі – НАФ) – одного з найбільших історико-культурних і духовних багатств українського народу. Однак, архівні документи – це тільки “будівельні блоки”, що формують фундамент для реконструкції й аналізу минулого. Саме факт наукового опрацювання дослідником інформації архівного документа, яке може здійснюватися за різними напрямками, публічне інформування через канали соціальної комунікації про його результати, і, таким чином, включення цього документа до сукупності, що утворює так зване джерельне поле проблеми (теми), є одним із найсуттєвіших чинників, що фіксує стан досліджуваного документа як історичного джерела².

Створення оптимальних умов для формування, організації, зберігання та актуалізації документів НАФ є головними, тісно пов'язаними між собою пріоритетними завданнями архівних установ України. Чільне місце серед цих архівних процесів належить комплексу робіт із визначення категорійності архівних фондів – побудови у межах НАФ їх ієрархічної структури за ціннісними ознаками. Адже категорія фонду становить складову експертизи цінності документів, її застосовують для забезпечення збереженості документів НАФ, диференційованого відображення документів НАФ та їх комплексів у довідковому апараті архівної установи. Це достатньо складний інтелектуальний процес, де поєднуються не тільки пізнавальні можливості власне архівної науки, а також інших галузей знань й практичної діяльності, пов'язаних зі створенням і використанням документної інформації.

Слід підкреслити, що нині для поділу архівних фондів за категоріями не існує ідеологічних обмежень, втім сучасні процеси розбудови державності й культуротворення істотно позначилися на його змісті, базових наукових і

¹Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. – Том I. X – XV ст. – К., 2001. – С. 9.

²Кулешов С. Ще раз про “доджерело” // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8. – С. 135–139.

прикладних засадах. Наразі йдеться про реформування системи органів державної влади, економічні перетворення, що супроводжуються появою нових фондоутворювачів – підприємств, установ, організацій різних форм власності, де переважає багатoproфільний характер діяльності. Очевидним є вплив двох провідних тенденцій сучасної цивілізації – глобалізації та інформатизації. Їх розвиток і тісний взаємозв'язок спричинив динамічне зростання обсягів інформації, вдосконалення інформаційних технологій та формування єдиного інформаційного простору, який створює якісно нові умови для культурного обміну, взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, успішно долаючи просторові, соціальні, мовні та інші бар'єри. Слід підкреслити, що саме поняття “інформація” еволюціонує – розширяється, диференціюється, доповнюється новими смисловими аспектами.

Важливою ознакою нинішньої духовно-інтелектуальної ситуації в українському суспільстві є зміни в його потребах щодо ретроспективної документної інформації, зумовлені зняттям ідеологічних заборон з тематики наукових досліджень, переосмисленням усталених наукових пріоритетів, поширенням ідеалів культурної синергії, моральних імперативів з настановами співпраці, взаємодії та толерантності. На сучасному етапі значно зростає суспільний інтерес до надбань національної історичної науки, інтенсивно заповнюються так звані “білі плями” в українській гуманітаристиці, долаються догми та стереотипи пояснювати/описувати минуле крізь його людський вимір.

Зміна історичної парадигми, підвищення вимог до параметрів цінності архівних документів, котрі підлягають постійному зберіганню, та можливостей інтелектуального доступу до їх інформації спонукають українських архівістів концептуально переосмислити впроваджені підходи до визначення категорій архівних фондів, переглянути ієрархію рангів документальних комплексів, встановлену за радянських часів з позицій “єдино правильного розуміння історії”.

Пропоновані методичні рекомендації підготовлено на основі опрацювання відповідних нормативних документів, вивчення й узагальнення апробованих методик, а також проблем, з якими стикаються архівісти під час ранжування архівних фондів за ціннісними ознаками.

Для підготовки методичних рекомендацій також використано результати усного опитування фахівців державних центральних і місцевих архівних установ України, зокрема, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), Центрального державного архіву зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), Державного архіву в Автономній Республіці Крим, Державного архіву Київської області та ін., провідних вітчизняних учених-істориків і гуманітаріїв відносно доцільності подальшого застосування на практичному рівні категорійності архівних фондів.

Мета методичних рекомендацій полягає у дослідженні наукових засад і обґрунтуванні взаємоузгоджених науково-методичних заходів і технологічних рішень щодо визначення категорійності архівних фондів.

Структурно методичні рекомендації складаються з передмови, розділів, списку джерел. У розділах викладено понятійний апарат категорійності архівних фондів, розглянуто організаційно-правові, наукові, прикладні засади визначення

категорій архівних фондів офіційного і особового походження, зроблено спробу окреслити суттєві відмінності і ознаки в поняттях “відома історична особистість”, “видатна історична особистість”, “визначна історична особистість”, котрі впливають на встановлення категорійності архівних фондів особового походження. Архівні терміни в тексті методичних рекомендацій застосовуються у значеннях, передбачених чинним законодавством України, національними й галузевими стандартами, сучасними термінологічними словниками.

Методичні рекомендації призначені для використання в практичній роботі державних центральних і галузевих архівів, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних обласних архівів, міст Києва і Севастополя, архівних установ Національної академії наук України.

Розділ 1. Поділ архівних фондів за категоріями: основні поняття, мета, завдання

До НАФ належать архівні документи (оригінали або копії, що їх заміняють) незалежно від їх виду, видів носіїв інформації, місця й часу створення і місця зберігання, режиму доступу, форми власності на них, що перебувають на території України або за її межами і відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, підлягають поверненню в Україну.

1.1. У складі НАФ за історичними умовами та місцем походження виокремлюють такі групи документів та їх комплексів:

– комплекси документів, що утворилися в різні історичні періоди на теренах сучасної України в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, установ, підприємств усіх форм власності, окремих осіб та зберігаються на території України;

– комплекси документів українського походження, що утворилися за межами України як результат діяльності української політичної та трудової еміграції, українських військових, культурно-освітніх і наукових установ, громадських об'єднань та окремих осіб і передані у власність України чи її громадян у порядку реституції, на підставі дарування або зберігаються за межами України і відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну (в оригіналах чи копіях);

– документи іноземного походження, що утворилися на теренах інших держав, і за різних обставин (на підставі дарування, заповіту), опинившись на території України, стали невід'ємною частиною сукупної національної культурної спадщини.

1.2. *Документи НАФ та їх комплекси:*

- відображають з певним ступенем повноти та об'єктивності світові, регіональні й національні історичні процеси, всі сфери, галузі та напрями життєдіяльності суспільства і держави;
- становлять фундаментальну джерельну основу розвитку наукових знань, здійснення наукових досліджень, зокрема, реконструкції та вивчення вітчизняної історії від найдавніших часів до сьогодення, виявлення істотних прикмет української культури у сфері легітимних інституцій та правових уявлень, у ділянці релігійного життя, у колі провідних ідей та символів, інтелектуальних, освітніх і мистецьких пріоритетів;
- слугують ідентифікатором особистості, маркером її унікальності: від реєстрації й присвоєння імені при народженні, фіксації її родинних зв'язків, прижиттєвих прав і майна до відображення фактів і подій повсякденного життя, здобутків професійної, громадської та іншої діяльності.

1.3. Функціонування НАФ забезпечується через здійснення взаємопов'язаних між собою архівних процесів:

- виявлення репрезентативних документів в обсязі, необхідному і достатньому для відтворення історичної дійсності в її тріаді: людина – суспільство – держава та формування ними НАФ;

- шляхом організації документів НАФ на міжархівному та архівному рівнях, у межах архівного документального комплексу і на рівні справи;
- встановлення й дотримання оптимальних умов, режимів зберігання і організації заходів щодо збереження документів НАФ;
- забезпечення інтелектуального доступу до архівної інформації, що передбачає багатоаспектне розкриття складу та змісту інформаційних ресурсів НАФ через описування архівних документів й довідковий апарат архівної установи, її систему архівних довідників (архівний опис, архівний каталог, путівники, огляди, покажчики) у тому числі баз даних, публікацію текстів архівних документів у спеціальних виданнях.

1.4. У межах НАФ документи організовано на основі їх наукової класифікації.

Класифікація архівних документів – це загальнонауковий метод в архівознавстві, що має важливе науково-практичне значення для архівної галузі України та використовується з метою встановлення історичних, логічних, ін. зв'язків між документами та комплексами документів, їх упорядкування і забезпечення інтелектуального доступу до інформації про конкретний архівний документ, архівний фонд, архівну колекцію, документи нефондового комплексу через архівні інформаційні системи, орієнтовані на знання точних найменувань, характеру й хронології діяльності їх утворювача.

За допомогою класифікації здійснюють віднесення документів на основі загальних принципів подібності або відмінності до окремих архівних фондів, комплексів архівних фондів, груп справ, окремих справ, а також організацію сконцентрованої в архівних документах та їх комплексах інформації за проблемами, галузями знань і практичної діяльності для її надійного пошуку та ефективного використання.

1.5. Важливу роль у формуванні та організації документів НАФ відіграє такий різновид класифікації як типологія, що уможливує виокремлення та групування архівних фондів на підставі спільних ознак у якісно визначені, узагальнені типи. Метод типології є засобом виявлення ступеня інформаційної цінності архівних фондів, що надходять до архівних установ на постійне зберігання, та побудови у межах НАФ за ціннісними ознаками їх ієрархічної структури.

1.6. До числа провідних класифікаційних ознак, за якими організують документи НАФ на міжархівному рівні та у межах архіву належить *цінність архівного документа чи архівного фонду, колекції*.

1.6.1 *Цінність* – це категорія значимості, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Це фундаментальне поняття аксіології (грец. *axios* – цінний) – наукової дисципліни, яка вивчає природу цінностей, їх структуру та місце в житті людини та суспільства.

Цінності є змінною категорією в історичному і соціальному сенсі – в кожному епоху суспільство виробляло відмінні системи цінностей щодо матеріальних і духовних об'єктів чи умов життя людей, основоположні принципи та критерії їх встановлення. Коли в процесі поступальної еволюції життєдіяльності суспільства

ці принципи піддаються об'єктивній і суб'єктивній критиці, тоді виникають не тільки першопричини для переосмислення, переоцінки системи цінностей, але й сама проблема цінності як предмет пізнання комплексу гуманітарних наук, у тому числі, архівознавства. Однак, незважаючи на рухливість та змінність системи цінностей, окремі ідеї, події, факти, особи, народні рухи тощо за своїми історичними наслідками виявилися настільки значущими (у значенні позитивних або негативних), що визнаються в будь-яку епоху.

Цінності виникають на основі потреб, але з часом відокремлюються від “утилітарно корисного”, набувають самостійного значення і функціонують у якості узагальнених ціннісних уявлень й суспільних ідеалів, спонукальних механізмів людської діяльності, норм, ідеальних критеріїв оцінки та орієнтації особистості чи суспільства. Свою зовнішню символічну форму цінності отримують в ідеях, теоріях, думках (політичних, правових, моральних, естетичних, філософських, релігійних, екологічних тощо), діях, вчинках, знаряддях і засобах праці, предметах і речах – об'єктах матеріальної та духовної культури, але жоден з них, що уособлює ціннісний ідеал, сам по собі не є цінністю, його ціннісна предметність виявляє себе лише за умови включення в систему суспільних відносин.

Особливе місце у структурі цінностей належить *культурним цінностям* – об'єктам матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і відповідно до законодавства України підлягають збереженню, відтворенню та охороні.

1.7. У межах архівістики поняття “цінність документа” є базовим для її терміносистеми, а також для таких наукових дисциплін як історична наука, джерелознавство, археографія, документознавство, з якими архівна наука тісно співпрацює. Цим терміном широко послуговуються архівознавці, архівісти-практики та позначають інформаційні можливості документа, що зумовлюють його політичне, наукове, економічне, екологічне, культурне або ін. значення і дають підстави для включення документа до складу НАФ з метою забезпечення його формування.

Процес інтелектуального пізнання людського світу виразно доводить, що знання в кожен історичну епоху об'єктивно детерміновані й конституційовані через систему цінностей, тому і цінність різних архівних документів, де сконцентровані ці знання, не може бути однаковою. Поряд із змінами, що відбуваються у просторово-часовому соціокультурному середовищі функціонування архівного документа, певні трансформації переживає і сама його цінність, змінюється система принципів, методів, загальних і спеціальних критеріїв її встановлення. Залежно від історичних умов одні критерії втрачають своє значення, на зміну їм суспільство обирає інші.

Строк зберігання документів або їх комплексів від одного року до постійного в архівній установі визначають для статичної фази їх побутування, і залежить він від їх значущості, репрезентативності (фран. *représentatif* – показний) для держави, суспільства, окремої установи або особи як джерела поточної фактографічної інформації, правового акта і/або джерела історичної інформації.

Поняття цінності документів під час відбору на постійне зберігання враховує їх інформаційні характеристики, пов'язані з відображенням діяльності юридичної або фізичної особи (залежно від функцій, виду, номіналу документа тощо), поглинанням або дублюванням інформації, сконцентрованої в інших документах, рівнем узагальнення інформації в документі.

Шляхом певної процедури архівні документи та їх комплекси, що мають соціальну (історичну, культурну, наукову) цінність, значущість для держави, суспільства, окремої установи або особи, встановлену на підставі чинних засад і критеріїв експертизи, підлягають включенню до НАФ.

1. 8. До архівних установ України на постійне зберігання надходять архівні фонди, котрі мають різний ступінь:

- інформаційної цінності (значущість інформаційних характеристик документів НАФ, що входять до їх складу, для держави, суспільства, особи: авторство документів і значення фондоутворювача; вид документів, їх правовий статус, рівень наближення у просторі та в часі до історичних фактів минулого, здатність повно та об'єктивно відображати реальні історичні події, явища та процеси, що відбувалися в різних сферах суспільства, держави або в житті особи; репрезентативність документів по відношенню до їх утворювача; новизна інформації, що міститься в документах, та її рівень узагальнення; збереженість документів – збереженість носія, тексту, режим зберігання); оригінальність документа НАФ, його зовнішні особливості, належність до світової, міжнародної, національної, регіональної, місцевої, особистої та ін. культурної спадщини, хронологічні межі, рівень попиту на документи;

Ці чинники визначають ступінь інформативності архівного фонду, тобто цінність його інформаційного потенціалу – здатність задовольняти потреби держави, суспільства, суспільної групи, установи або особи в інформації, що відзначається різноманітністю, насиченістю та повнотою.

1.9. *Наявність архівних фондів з різним ступенем інформаційної цінності є підставою для віднесення їх до комплексів документів загальнодержавного й місцевого значення і зберігання в архівній установі відповідного рангу, а в межах архівної установи – присвоєння їм першої, другої або третьої категорії.*

1.9.1. До комплексів документів загальнодержавного значення належать такі, що відклялися за час діяльності:

- центральних органів державної влади і управління, а також юридичних осіб, які поширювали свою компетенцію на всю територію України або значну її частину;
- провідних органів і установ української еміграції (еміграційних урядів, політичних партій і об'єднань, військових, культурно-освітніх, наукових закладів та громадських організацій);
- окремих місцевих установ, за умови, що їхній склад і зміст документів відображає історію всієї України або значної частини її території;

Також сформувалися у процесі життя й діяльності видатних діячів українського народу або інших народів.

Комплекси документів загальнодержавного значення зберігаються, як правило, в державних центральних, галузевих архівах та архівних підрозділах державних наукових установ, музеїв і бібліотек загальнодержавного рівня.

1.9.2. До комплексів документів місцевого значення належать документи, що утворилися в діяльності органів державної влади і управління, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, які діяли на території певної адміністративно-територіальної одиниці, якщо їх не віднесено до документів загальнонаціонального значення.

Комплекси документів місцевого значення зберігаються в Державному архіві в Автономній Республіці Крим, державних архівах областей, міст Києва і Севастополя, а також в інших місцевих архівних установах.

1.9.3. Вирішення питань щодо віднесення комплексів документів до загальнодержавного або місцевого значення здійснює Укрдержархів спільно із зацікавленими архівними та іншими установами.

1.10. *Категорія архівного фонду – це ранг архівного фонду, який визначають залежно від ступеня його інформативності.*

Розгляд питань щодо віднесення архівного фонду юридичних і фізичних осіб до певної категорії – це один із рівнів експертизи цінності документів в архівній установі – експертизи цінності документів архівного фонду з метою встановлення ступеня їх інформаційної цінності, що належить до компетенції експертно-перевірних комісій державних центральних і галузевих архівів, Національної академії наук України, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя та здійснюється на етапі приймання від юридичних осіб – джерел комплектування документаційних комплексів після закінчення граничних строків їх зберігання в архівних підрозділах, а також надходження документів від фізичних осіб.

Питання про визначення категорії архівного фонду або її перегляд можуть вирішуватися на етапі фондування, у процесі описування документів фонду, виявлення у його складі унікальних документів, науково-дослідного опрацювання документів фонду та їх публікації.

Важливим спонукальним чинником щодо надання архівному фонду вищої або нижчої категорії є рівень попиту користувачів на його документи.

1.10.1. *Віднесення архівних фондів до певної категорії – це комплекс науково-теоретичних підходів, організаційно-правових, науково-методичних і практичних, рішень й заходів, спрямованих на формування та організацію в архівній установі ієрархічної структури архівних фондів, забезпечення їх цілісності, збереження та підвищення якості інтелектуального доступу до їх документної інформації.*

Поділ архівних фондів за категоріями здійснюють на основі різновиду їх класифікації – рангової типології архівних фондів³, що слугує ознакою їх чіткої ієрархічної побудови у межах НАФ.

Рангова типологія архівних фондів постулює супідрядність та взаємозв'язок документної інформації між архівними фондами високого й нижчого рангів.

Об'єктом рангової типології архівних фондів є комплекси документів, що підлягають на підставі експертизи цінності внесенню до складу НАФ.

Предметом рангової типології архівних фондів – є концепція НАФ у сенсі національної сукупної архівної спадщини України та взаємодії архівної теорії й архівної практики; зміст базових понять архівної терміносистеми; організаційно-правові, наукові та прикладні аспекти функціонування НАФ; науковий інструментарій та методика визначення категорій архівних фондів офіційного походження і особового походження.

Мета рангової типології – побудова у межах НАФ за ціннісними ознаками ієрархічної структури репрезентативних архівних фондів.

³Автократов В. Н. О разработке типологии фондов, коллекций и других документальных комплексов, хранящихся в государственных архивах //Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т.5. Ч.2 – С. 2–28.

Завдання рангової типології архівних фондів полягає у визначенні їх ціннісних характеристик на основі всебічного та об'єктивного вивчення діяльності фондоутворювача, дослідження інформаційного потенціалу документів, утвореного ним фонду.

2. Науково-методичні засади поділу архівних фондів за категоріями

Визначення категорійності архівних фондів здійснюють на основі комплексного застосування взаємопов'язаних між собою принципів, методів і критеріїв, що становлять методологічний інструментарій архівознавства та низки гуманітарних наук. Їх роль полягає у такій організації логічних операцій з досліджуваними об'єктами – документами, архівними фондами, котра уможливило одержання у підсумку необхідних наукових і практичних знань щодо їх історичної, наукової цінності та ступеня інформативності.

У цьому підрозділі ми зосередимо увагу на сутнісних аспектах тих принципів, методів і критеріїв, якими найчастіше послуговуються архівісти під час експертизи цінності документів та їх організації у межах НАФ, і які є дотичними до теми методичних рекомендацій.

2.1. *Наукові принципи* – це загальноприйнятні норми професійного мислення найвищого авторитету, що визначають напрямок дослідження об'єктів матеріальної та духовної культури з обов'язковим використанням певних методологічних підходів, дослідницьких прийомів і процедур.

У числі ключових наукових принципів, що визначають методологічну основу віднесення архівних фондів до певної категорії, слід назвати *загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, базові принципи архівознавства – принцип всебічності та комплексності, принцип походження*.

Принцип історизму передбачає розгляд будь-якого явища у розвитку, з урахуванням конкретно-історичних умов його виникнення та особливостей формування. Застосування цього принципу ґрунтується на залученні, аналізі й узагальненні значного за обсягом фактологічного матеріалу і забезпечує на цій основі дослідження явища у широкому історичному контексті, розкриття механізмів і закономірностей його історичної еволюції під впливом певних суб'єктивних і об'єктивних чинників.

Під час віднесення архівного фонду до певної категорії принцип історизму дозволяє дослідити закономірності виникнення документів фонду, зародження та розвиток внутрішньої структури цього фонду з позиції її змін у часі на тлі певної історичної епохи і в конкретному соціокультурному середовищі, ідентифікувати документи фонду – їх походження, зміст, зовнішні ознаки.

Принцип наукової об'єктивності слугує гарантом здобуття достовірної, перевіреної інформації про явища, що вивчаються, і зведення до мінімуму суб'єктивних факторів – особистого ставлення, однобічних оцінок, неточностей і особливо замовчування фактів, подій, персоналій.

Послідовне дотримання цього принципу зобов'язує архівістів під час виявлення найважливіших інформаційних характеристик архівного фонду і прийняття відповідного рішення щодо присвоєння йому певної категорії ґрунтовно, неупереджено і безсторонньо вивчати історію фондоутворювача, ті умови та впливи, в яких відбулося становлення і формування досліджуваного фонду, зміст його документів, а також не допускати при цьому політичних та ідеологічних міркувань, оцінок з позицій певних партій чи інших суспільних формувань, особистих почуттів чи уподобань.

З принципом наукової об'єктивності тісно пов'язаний базовий принцип експертизи цінності документів – принцип всебічності та комплексності, що орієнтує архівістів дослідити архівний фонд в усій повноті аналізу його генетичних

і структурних чинників, історично важливих етапів розвитку, якісних змін, що відбулися у ньому під впливом діяльності фондоутворювача, історії самого фондоутворювача, а також складу документів фонду, їх видової структури, змісту, зовнішніх особливостей, міждокументних зв'язків – у межах фонду і міжфондових, взяти до уваги цінність документів для користувачів, у тому числі перспектив їх багатоаспектного використання на майбутнє.

Принцип походження (провенієнцпринцип, лат. provenio – народжуватися, виникати, походити) – фундаментальний науковий принцип організації архівних фондів, що потребує врахування історично сформованих, генетичних зв'язків документів з фондоутворювачем/фондоутворювачами і на цій основі наслідування природному порядку діловодства, встановленому в установі, за її формами та напрямками діяльності. Архівний фонд народжується як “інформаційний зліпок” діяльності фондоутворювача, а фондоутворення набуває при цьому риси природно-історичного процесу і відбувається у межах причинно-наслідкових стосунків, де причиною є діяльність фондоутворювача, наслідком – утворення фонду документів. Діяльність фондоутворювача не тільки організує масив документів та забезпечує їх внутрішній зв'язок, а й визначає його видовий склад і змістовне наповнення. Інформаційна і структурна взаємоорієнтованість документів архівного фонду бере свій початок в єдності їх походження, що надає архівному фонду якість складного за своєю структурою, цілісного джерела ретроспективної інформації.

Неподільність тієї частини документаційного фонду установи чи особи, яка за висновками експертизи віднесена до НАФ, становить одну з головних вимог фондової організації документів.

Принцип походження є традиційно вживаним у практичній діяльності архівних установ щодо фондової організації документів НАФ і внутрішньофондової систематизації документів, має потужний евристичний та аналітичний ресурси. Класифікація архівних документів за принципом походження не тільки слугує науковим підґрунтям групування і впорядкування архівних документів у межах фонду, а також є провідним способом знаходження порядку, закладеного у самій природі архівного фонду. Цей принцип зобов'язує архівістів послідовно дотримуватися класифікації документів архівного фонду, встановленої в діловодстві установи, організації, підприємства – його фондоутворювача. Під час запровадження змін (за потреби) до структури фонду, він націлює обов'язково зберігати історично сформовані зв'язки між документами фонду та дотримуватися функціональних характеристик структурних підрозділів фондоутворювача. У разі виявлення в архівному фонді помилково віднесених до нього документів, принцип походження вимагає, щоб ці документи були приєднані до фондів, котрим вони дійсно належать.

Принцип походження забезпечує цілісність та підтримку високого інформаційного потенціалу архівних фондів і НАФ у цілому, точний алгоритм пошуку необхідних користувачу релевантних і репрезентативних документів, а відтак і якість використання ретроспективної документною інформації, зокрема рівень її наукового аналізу. Адже документи, що становлять суспільний та науковий інтерес, не тільки значно легше знайти у тому оточенні, в якому вони виникли, але й з більшими повнотою і ступенем доказовості їх досліджувати та інтерпретувати.

Рангова типологія архівних фондів базується, передусім, на принципі походження. Його аксіологічна, ціннісна функція знаходить своє відображення у

застосуванні критерію походження – аналізу ролі та значення фондоутворювача – юридичної або фізичної особи в житті суспільства та держави, місця, часу та історичних умов утворених ним документів; а також значущості фактів, подій, явищ, що відбилися у документах архівного фонду.

2.2. *Метод* (грец. *methodos* – спосіб пізнання) – впорядкований і повторюваний спосіб дій (набір і послідовність певних логічних операцій, прийомів), які сприяють розв’язанню теоретичних і практичних проблем. Призначення методу – отримання нової інформації про закономірності розвитку, формування і функціонування об’єктів, що досліджуються.

Основними методами, які доцільно використовувати під час віднесення архівного фонду до певної категорії є: історичний і логічний, системний, функціонального аналізу.

Історичний та логічний методи, як правило, розглядають у взаємодії та обов’язково у тісному зв’язку з принципом історизму. Оскільки вони відбивають єдність пізнання досліджуваного об’єкту у часі та просторі: логічний розкриває рух і зміни у просторі, історичний – у часі.

Ці методи дають змогу дослідити причини виникнення документів архівного фонду, об’єктивні закономірності їхнього історичного розвитку, виявити їхні сутнісні внутрішні зв’язки у межах фонду, можливі зовнішні зв’язки з іншими комплексами документів на рівні архівної установи та системи архівних установ, відсторонитися від усього неістотного й другорядного і виокремити на цій основі репрезентативні ціннісні ознаки фонду.

Системний метод – спосіб комплексного дослідження відносно великих або складних систем, що складаються з взаємопов’язаних між собою підсистем (зі своїми цілями та функціями), компонентів і елементів в їх цілісності та єдності.

Під час обґрунтування категорійності конкретного архівного фонду системний метод орієнтує розглядати цей фонд як структурний компонент певної документної підсистеми – архівної установи, де він зберігається, а також цілісної, складно-структурованої, ієрархічної документної системи загальнодержавного рівня – НАФ. Цей метод дозволяє виділити загальні та специфічні ціннісні аспекти інформаційного потенціалу досліджуваного архівного фонду з урахуванням його статусу й місця в межах окремої архівної установи та багатограних інтегративних зв’язків з архівними фондами та колекціями, що зберігаються в інших архівних установах і відображають різні сторони життя суспільства, держави, особи (наприклад: повтор документної інформації у фондах різних рангів або її різний ступінь аналітико-синтетичного узагальнення, що спостерігається за умови спадкоємного зв’язку документів у процесі реалізації управлінських функцій). Системний метод якнайповніше розкривається і ефективно діє в поєднанні з принципом всебічності та комплексності.

Метод функціонального аналізу є похідним від загальнонаукового методу структурно-функціонального аналізу – способу дослідження структурних елементів системи (підсистем, компонентів) в їхніх конкретних діях – функціях.

Метод функціонального аналізу дозволяє визначити роль, місце і значення фондоутворювача – юридичної особи у відповідній сфері або галузі суспільного чи державного життя, оцінити масштаб її діяльності, виявити взаємозв’язок між функціями фондоутворювача, його історичною структурою та документною інформацією сформованого ним у процесі певного виду діяльності фонду. На практичному рівні цей метод разом із принципом походження відіграє надзвичайно

важливу роль у віднесенні архівного фонду до певної категорії, а тому його застосування має супроводжуватися ґрунтовним вивченням історії фондоутворювача, істотних рис організації його діловодства, закономірностей походження документів фонду, їх цільового призначення, видової структури та змісту.

2.3. Архівознавство не обмежується власними методологічним інструментарієм і залучає для вирішення теоретичних і практичних проблем архівної галузі *методи інших наук*.

Під час поділу архівних фондів за категоріями доцільно застосовувати методи інформаційної науки, джерелознавства та історії державних установ.

Інформаційна наука дозволяє при вивченні будь-якого об'єкта, явища в природі чи в суспільстві, перш за все виявити найсуттєвіші для нього інформаційні аспекти. Її основний дослідницький потенціал полягає у розумінні, що всі об'єкти, явища, процеси навколишнього світу є по суті інформаційними, оскільки пов'язані зі створенням, накопиченням, обміном і використанням інформації (відомостей, знань) задля здійснення, передусім, соціальної комунікації.

З позицій інформаційної науки кожний архівний фонд, включений до складу НАФ, набуває інтегративні взаємозв'язки з іншими архівними фондами та колекціями і досягає якісно нових властивостей високоорганізованого інформаційного компоненту. Інформаційний підхід орієнтує архівістів враховувати такі ключові чинники як багатоаспектний характер, ступінь повноти наявної в документах архівного фонду інформації, її повторюваність в інших комплексах документів. Чим різноманітніший та змістовніший інформаційний потенціал архівного фонду і досконаліша його фіксація у довідковому апараті архівної установи, тим вищий рівень попиту на його документи з боку користувачів і більше передумов для інтенсивного і різнобічного використання. Структура довідкового апарату архівної установи має забезпечити багатоаспектний пошук інформації на всіх рівнях організації документів НАФ та репрезентативні засоби інтелектуального доступу до архівної інформації.

Віднесення архівного фонду до певної категорії – це особлива форма джерелознавчого аналізу його документів. Адже кожний документ розглядається у сенсі потенційного історичного джерела. Застосування методів джерелознавства у ранговій типології архівних фондів передбачає аналітико-синтетичне опрацювання документів архівного фонду для виявлення їх інформаційних характеристик на основі методик джерелознавчого аналізу, безпосередньо пов'язаних із класифікацією, аналізом і особливо з критикою (переважно внутрішньою) архівних документів (встановлення походження документа, визначення його типологічної належності, зовнішніх особливостей, з'ясування авторства, часу, місця і спонукальних мотивів утворення документа, його історії, виявлення міждокументних взаємозв'язків, що відбивають безпосередньо об'єктивні зв'язки між певними історичними фактами, подіями та процесами тощо).

Але, при цьому, слід пам'ятати, що в джерелознавстві аналіз архівних документів націлений на встановлення їх “фактичної цінності”, в архівістиці – насамперед “об'єктивної цінності”, незалежної від конкретики можливих наукових досліджень.

Важливе значення для об'єктивного визначення категорійності архівних фондів має звернення до історії державних установ. Ця наукова дисципліна акумулює системні знання про процеси виникнення і розвитку держави та її

апарату управління на українських землях, історію державних установ за певних історичних періодів загалом, а також історію окремих установ саме як фондоутворювачів, у ході діяльності яких були створені документи НАФ та їх комплекси різного рівня організації та ступеня цінності.

Історія державних установ безпосередньо націлена на саму сферу історичного документотворення. Вивчення історії державних установ дозволяє з'ясувати процеси формування документних систем у контексті діяльності установ та їх реорганізацій, простежити рух документів та їх комплексів у просторі й часі, зрозуміти походження, системність та спадковість формування документних систем і шляхів документообігу в суспільстві⁴, чим суттєво вдосконалює принципи та критерії формування, організації документів НАФ та їх комплексів, проведення реконструкції втрачених архівних документних комплексів, удосконалення сучасного довідкового апарату архівів тощо.

2.4. *Критерій* (грец. *kritērion* – засіб судження) – одна з основних ознак, мірило для визначення оцінки, класифікації досліджуваних об'єктів.

Критерії цінності архівних фондів – це система науково-обґрунтованих ознак, на підставі яких визначають ступінь цінності його інформаційного потенціалу та присвоюють йому певний ранг (категорію).

У якості сучасної моделі рекомендується застосовувати критерії походження, змісту, зовнішніх ознак документів фонду з пріоритетним застосуванням критеріїв значення фондоутворювача, інформативності документів та часу їх створення:

1. *До групи критеріїв походження архівного фонду входять:*

- *критерій функціонально-цільового призначення юридичної особи (фондоутворювача), значення фізичної особи (фондоутворювача) в житті суспільства;*
- *критерій місця створення документів архівного фонду;*
- *критерій часу створення документів архівного фонду.*

Як додатковий критерій може розглядатися *належність документів архівного фонду до світової, міжнародної, національної, регіональної, місцевої, особистої та ін. культурної спадщини.*

2. *Критерії змісту документів архівного фонду включають :*

- *значущість відображених у документах фонду фактів, подій, явищ для світової спільноти, українського народу, української еміграції, окремої особи;*
- *повторення інформації в інших комплексах документів;*
- *вид документа;*
- *унікальність, типовість, актуальність, ступінь узагальнення документної інформації фонду;*
- *мовну цінність документів (наявність незафіксованих у словниках неологізмів, індивідуальних авторських мовних новоутворень, діалектизмів, архаїзмів, історизмів);*

3. *Критерії зовнішніх особливостей документів архівного фонду зобов'язують враховувати:*

⁴Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи ІХ – початку ХХ ст. – К., 2010. – С. 10–12.

- форму фіксації та передачі змісту, засвідчення і особливості оформлення документа;
- стан збереженості документів фонду.

Означена вище схема рекомендованих критеріїв є їх штучною класифікацією і на практичному рівні її доцільно, за можливості, застосовувати у взаємозв'язку всіх критеріїв, оскільки кожний з них доповнює і уточнює один одного, утворюючи єдину цілісну систему.

2.5. Виявлення найважливіших інформаційних характеристик архівного фонду і поділ їх на цій підставі за категоріями потребує наявності у архівістів професійних знань і не тільки відносно складу інших фондів архівної установи, де зберігається досліджуваний фонд, а й документів та їх комплексів в інших архівах, інтеграційних зв'язків між ними. Загалом на разі йдеться не тільки про високу професійну компетентність і загальну культуру, а й граничну об'єктивність, на яку не повинні впливати політичні, ідеологічні погляди, економічна ситуація та інші чинники.

Більшість науковців і архівістів-практиків констатують, що не існує абсолютних критеріїв, які б діяли у всіх випадках. На їхню думку, з огляду на багатогранну специфіку фондів офіційного й особового походження, об'єднаних архівних фондів, що зберігаються у державних архівних установах, склад їхніх документів, історію фондоутворювачів, ступінь репрезентативності документів з історії певних епох та особливо з історії регіонів, з яких формується цілісна історія України, усталена методика не в змозі озброїти наперед архівістів універсальними або однозначними підходами. Визначення найважливіших ціннісних ознак архівного фонду, з урахуванням його об'єктивних властивостей, має часто суб'єктивний характер і в багатьох випадках саме суб'єктивний підхід виявляється вирішальним і найпродуктивнішим.

Ключовим орієнтиром має стати науково-історична та суспільна цінність досліджуваного архівного фонду, встановлена з позицій найрепрезентативних ціннісних аспектів його документної інформації про минуле, рівня її адекватності фактам, подіям, явищам, персоналіям, які знайшли відображення в документах фонду.

3. Методика визначення категорійності архівних фондів

3.1. Загальні положення

Визначення категорійності архівних фондів здійснюють на основі:

– аналітико-синтетичного опрацювання багатоаспектного фактичного матеріалу (вивчення складу і змісту документів, історії фондоутворювача, використання бібліографічних і довідкових видань, каталогів, картотек, електронних баз даних), що дозволяє виявити та узагальнити найважливіші ціннісні характеристики архівних фондів для визначення їх категорійності;

– обов'язкового виокремлення загальних і специфічних ціннісних характеристик, за якими необхідно здійснювати групування архівних фондів у межах кожної категорії (рангу); логічною підставою виокремлення є аналогія – встановлення подібності на основі збігу ціннісних ознак досліджуваних фондів;

– комплексного застосування інструментарію оцінювання документної інформації архівних фондів: наукових принципів, методів, засобів ціннісного судження.

Цінність ретроспективної інформації у межах кожної категорії архівних фондів залежить від ступеня її репрезентативності.

3.1.1. Процес визначення категорії архівного фонду умовно можна поділити на такі етапи.

Етап аналітичного опрацювання документної інформації архівного фонду, до якого приступають під час його надходження до архівної установи від джерел комплектування – юридичних осіб (під час першого надходження, коли подають історичну довідку про фондоутворювача, а також упродовж наступних, коли передають доповнення до історичної довідки з відомостями про зміни, що відбулися в назві, підпорядкованості, функціях, структурі юридичної особи тощо) і фізичних осіб (у процесі первинного розбирання невпорядкованих документів особового походження із складанням опису первинного розбирання і акта приймання-передавання документів).

Один із членів експертно-перевірної комісії виявляє та фіксує найважливіші інформаційні характеристики архівного фонду за допомогою комплексного застосування принципів, методів, засобів ціннісного судження (критеріїв походження, змісту, зовнішніх ознак, з пріоритетним застосуванням критеріїв значення фондоутворювача, інформативності документів та часу їх створення), а також, за потреби, бібліографічних, довідкових видань, каталогів, картотек. Результатом етапу є виявлення низки ціннісних ознак і характеристик документної інформації досліджуваного архівного фонду.

Етап наукового синтезу, узагальнення й інтерпретації виявлених ціннісних ознак та характеристик документної інформації архівного фонду, на підставі яких експерт формулює попереднє рішення про присвоєння архівному фонду певної категорії.

Етап організаційний, на якому члени ЕПК після ознайомлення з пропозицією експерта відносно категорійності архівного фонду та обговорення доцільності її присвоєння, приймають остаточне рішення щодо віднесення архівного фонду до певної категорії та фіксують його у протоколі, складеному ними за результатами експертизи цінності архівних документів та їх комплексів.

Після присвоєння архівному фонду рішенням ЕПК певної категорії його фіксують у *Списку фондів за категоріями.*

3.1.2.3 з урахуванням інформаційної цінності архівних фондів офіційного і особового походження, рекомендується такий поділ їх на три категорії.

До архівних фондів першої категорії необхідно віднести цілісні комплекси документів загальнонаціонального або місцевого значення, **сформовані з унікальних документів, що становлять виняткову культурну цінність у світовому або державному масштабах, за походженням, змістом та зовнішніми ознаками не мають собі подібних і слугують унікальним комплексним джерелом** з історії (політичної, економічної, релігійної, культурної тощо) України, окремого її регіону (винятково важливе джерело краєзнавчої історичної інформації), історії інших держав або народів, життя й діяльності видатних особистостей, яким належить винятково значуща роль в історії та культурі українського народу, а також в історії та культурі інших народів і країн.

До таких сукупностей документів можна віднести архівну колекцію, але за умови, якщо ця збірка є також унікальним комплексним історичним джерелом

До цієї категорії також доцільно включити архівні фонди, що відзначаються такими ціннісними характеристиками:

- багатоаспектна інформація цілісних комплексів документів загальнонаціонального або місцевого значення, що має особливу цінність (актуальну й потенційну) для базових сфер життєдіяльності суспільства та державного будівництва, відображає історичний розвиток і функціонування держави як засобу територіально-політичної організації суспільства та соціального інституту (її внутрішні та зовнішні функції, функціонування структурних елементів політичної системи, економічна, соціальна і гуманітарна політика, діяльність системи органів державної влади, які здійснюють державне управління суспільством в його сферах, галузях і захист його прав, також органів місцевого самоврядування як політико-правового інституту народовладдя тощо).
- максимально повно збережений склад документів фонду (історично значущі та тривалі події, явища, процеси або життя й діяльність видатної особистості мають бути репрезентовані достатньо великою кількістю документів);
- наявність художніх, палеографічних, мовних особливостей документів;

До архівних фондів другої категорії слід віднести комплекси документів загальнонаціонального або місцевого значення, у складі яких можуть бути наявні окремі унікальні документи. Ключова ціннісна ознака цієї категорії архівних фондів – концентрація в їхніх документах інформації переважно про окремі важливі факти чи події світової, вітчизняної або регіональної історій, процеси національного державотворення, розвиток певних сфер, галузей або напрямків діяльності держави чи суспільства, про окремих визначних і відомих державних, політичних, суспільних, культурних діячів України, а також інших народів і країн. За своїм змістом документна інформація означеної категорії фондів доповнює або деталізує дотичну інформацію, яку містять документи архівних фондів першої категорії.

Документи архівних фондів другої категорії можуть мати особливу характеристику окремих зовнішніх ознак (художні, палеографічні, мовні особливості документів).

До архівних фондів третьої категорії належать фонди, інформація яких стосується певної теми, проблеми або питання і доповнює інформацію фондів першої та другої категорій. Суттєва особливість цієї категорії архівних фондів – наявність широких міжфондових інформаційних зв'язків.

3.1.3. Якщо архівний фонд за його ціннісними ознаками можна віднести до першої категорії, але при цьому значна кількість його документів відсутня, рекомендується, з огляду на рівень інформативності цього фонду, надати йому другу або третю категорію.

3.1.4. Присвоєння архівним фондам першої категорії, що містять виключно унікальні документи, здійснюють на підставі положень Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, затвердженої наказом Державного комітету архівів України 19.02.2008 за № 34 і зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 12.03.2008 за № 202/14893 (*Розділ II. Критерії віднесення документів НАФ та умови віднесення сукупностей документів НАФ до унікальних*).

3.1.5. Поділ архівних фондів за категоріями визначає загальні підходи та має умовний характер, оскільки в архівній установі його необхідно застосовувати залежно від її рангу, профілю, специфіки складу фондів, стану їхньої збереженості, особливостей формування, інформаційної цінності для користувачів, а також обов'язково брати до уваги історію регіону, місцевості, де архівна установа функціонує. Тому рекомендується для регламентації цього архівного процесу розробити в архівній установі з урахуванням означених чинників Пам'ятку щодо визначення категорій архівних фондів, яка затверджується наказом її керівника, а також вести списки архівних фондів за категоріями, погоджені ЕПК архівної установи.

3.2. Визначення категорійності архівних фондів офіційного походження

Приступаючи до визначення категорійності архівного фонду офіційного походження, необхідно ґрунтовно розглянути весь діапазон ключових ознак фондоутворювача – юридичної особи.

3.2.1. У складі НАФ утворювачами фондів офіційного походження є юридичні особи – державні органи влади, органи місцевого самоврядування, установи, організації, підприємства всіх форм власності, об'єднання громадян (політичні партії, рухи, громадські організації, у тому числі професійні спілки, релігійні, кооперативні організації).

3.2.2. На етапі аналітичного опрацювання документної інформації архівного фонду офіційного походження джерелами виявлення її ціннісних ознак слугують:

- історична довідка про фондоутворювача;
- склад і зміст документів фонду;
- архівний опис;
- довідкові та бібліографічні видання.

У комплексі ці джерела допомагають вповні реконструювати історію фондоутворювача та окреслити низку науково-обґрунтованих його найважливіших загальних і специфічних ціннісних характеристик.

3.2.3. *Критерії походження фондоутворювача юридичної особи-фондоутворювача* орієнтують на врахування її функціонально-цільового призначення, місця і ролі за походженням у відповідній сфері, галузі або системі управління (у сенсі особливої ролі установи, організації, підприємства або типовості, ординарності чи повторюваності), масштабу діяльності.

Застосовуючи цей критерій, необхідно брати до уваги, що найбільш різноманітну і репрезентативну інформацію містять документи архівних фондів, котрі утворилися в діяльності установ високого статусу (лат. status – становище) і компетенції (лат. competentia – відповідність, узгодженість) – сукупності юридично встановлених повноважень, прав і обов'язків, які визначають можливості приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати в окремих випадках заходи відповідальності тощо⁵.

Наразі йдеться про органи державної влади та управління. Створені в процесі їх діяльності архівні фонди містять багатоаспектну й цінну інформацію, що відображає контекст державного буття та процеси державотворення, основні напрями (види) діяльності державного апарату у межах законодавчо встановленої компетенції та відповідно до функціонально-цільового призначення цих органів і конкретизує зміст їхньої діяльності.

Чим вищий статус має державний орган в ієрархії державного апарату, тим різноманітніший інформаційний потенціал утвореного ним архівного фонду, більш ущільнена та ємна інформація міститься в його документах, більшою є ступінь узагальнення цієї інформації, також виразно окреслюється її властивість розкривати сенс і значення задокументованих фактів, подій, явищ, процесів,

⁵Юридична енциклопедія. – Т. 3. – К., 2001. – С. 197.

прийняття рішень⁶. Відтак, їхні документи найінформативніші, в них більш чітко окреслені зв'язки між основним цільовим призначенням органу влади чи управління і його функціями у сфері чи галузі діяльності за місцем і часом її здійснення.

Виходячи з теорії експертизи цінності документів, означена закономірність надає підстави для висновку, що найбільш інформаційно ємними виявляються висхідні потоки документів, з яких сформувалися архівні фонди органів високого статусу. Саме ці державні органи представляють інтерес у якості першочергових джерел формування НАФ, а їхні архівні фонди заслуговують присвоєння першої або другої категорії. В державних органах нижчого статусу, які за ієрархічної системи знаходяться з органами вищого порядку в стосунках підпорядкованості та взаємозв'язку, документна інформація буде більш конкретизованою і детальною, тобто відбиватиме розгляд певної теми, проблеми, питання.

3.2.4. *Критерій функціонально-цільового призначення* юридичної особи-фондоутворювача під час віднесення архівних фондів сучасних юридичних осіб – установ, організацій, підприємств усіх форм власності до першої або другої категорії орієнтує брати до уваги масштаб їх діяльності, що визначається такими чинниками: приналежність до основної ланки економіки, виробництва, або до їх стратегічно-важливих галузей; ступінь самостійності; характер функцій, які виконуються (основні, допоміжні, обслуговуючі); особливо значуща роль у розвитку певної сфери, галузі, напрямку економіки, культури, науки чи освіти в масштабах країни, регіону, місцевості; багатопрофільний характер професійної діяльності; її унікальність, конкурентоздатність, реалізована у здійсненні новітніх фундаментальних і прикладних наукових досліджень, новизні вироблених товарів, матеріалів, технологій, технологічного обладнання, послуг, участі в міжнародних, державних, регіональних програмах і проектах; стабільність функціонування; здатність працювати в екстремальних умовах.

Чим суттєвіша роль установи в системі державного управління, народному господарстві, культурі, інших сферах і галузях життя суспільства, чим тіснішим є зв'язок між функцією і основним цільовим призначенням установи, тим ціннішими будуть документи, утвореного нею фонду.

3.2.5. *Критерій часу і місця створення документів архівного фонду* передбачає оцінку історичної значущості часових і просторових характеристик акту документування в їх сукупності.

Критерій часу створення документів архівного фонду офіційного походження (давність утворення, момент документування) є основоположним для їх віднесення до унікальних, а також дозволяє виявити цінність документів у сенсі їх належності до періодів особливої історичної значущості для світової спільноти, в житті українського народу або української еміграції, врахувати ступінь наближеності до них, тобто наскільки документи співпадають або не співпадають у часі з подіями, явищами, що були задокументовані. Адже чим коротшим є період між подією та її документуванням, тим достовірнішою виявляється інформація документів, в яких вона відбилася⁷.

⁶Автократов В. Н. О разработке типологии фондов, коллекций и других документальных комплексов, хранящихся в государственных архивах //Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т.5. Ч.2 – С. 152–153; Скакун О. Ф. Теорія права та держави. – К., 2011. – С.368–389.

⁷Сельченкова С., Селіверстова К. Експертиза цінності документів: історія, теорія, методика: науково-методичний посібник. – К., 2011. – С.77–78.

Критерій місця створення документів фонду (ключовий для документів архівної україніки) розуміється як конкретний прояв документування діяльності установи чи особи, що відображає їхню участь (причетність) до певної події або явища. Цей критерій акцентує увагу на умовах документування (регіональних, місцевих, стан організації діловодства установи), а також на ступені збереженості документів фонду.

3.2.6. *Критерій змісту* документів архівного офіційного походження ґрунтується на врахуванні таких критеріїв:

- значущість документної інформації архівного фонду, яку пов'язують з відображенням основних функцій діяльності юридичної особи-фондоутворювача, ступенем повноти їх документування, наявністю повного складу документів фонду;

- повторення інформації в інших документах (у сенсі відтворення – дублювання, цитування, підсумовування та перетворення – узагальнення, реферування, викладу як передачі тексту, але не дослівно, а всього тексту, його окремих фрагментів з можливими змінами в розташуванні відомостей і самого стилю викладу) передбачає аналіз характеру і рівня інформаційних фондів і міжфондових зв'язків, що базується на врахуванні закономірностей утворення документопотоків у різних сферах і галузях життєдіяльності суспільства, в системі органів державного управління, призначення видів документів (нормативно-правові акти, рішення суддів різної юрисдикції, службові документи,);

- вид документа, критерій, який розуміють у тісному зв'язку з функціями документа – спрямованістю його характеристик на виконання свого цільового призначення, диференціацією документів за виконуваними функціями (фіксування і комунікація інформації, засвідчування, юридичний доказ фактів або вчинених дій, як історичне джерело), котру здійснюють за різними ознаками, зокрема, за жанрами та номіналами, також поділом документів на високо і малоінформативні тощо;

- оригінальність (юридична сила) документа розглядається у значенні його властивості виступати в якості юридичного доказу і документа-оригіналу, тобто офіційного документа, створеного юридичною (офіційною) особою, з наявними у ньому певними реквізитами (підпис, відбитки печатки, елементи бланків, термін набуття чинності тощо);

Критерії зовнішніх ознак документів фонду офіційного походження, до яких відносять: форму фіксації та передачі змісту (наявність поміток), засвідчення, особливості оформлення документів (у т. ч. художні, палеографічні), стан їх збереженості.

3.2.7. Враховуючи зазначені вище чинники, рекомендується такий поділ архівних фондів офіційного походження за категоріями.

До першої категорії віднести архівні фонди офіційного походження загальнонаціонального і місцевого значення, що містять багатоаспектну інформацію з історії України (політичної, економічної, релігійної, культурної тощо), про розвиток базових сфер суспільства, державне будівництво, а також відображають історичну долю тих конкретних вищих і центральних державних органів влади, через які та завдяки яким на теренах України здійснювалося державне управління.

Це зокрема архівні фонди:

- *центральних і місцевих органів державної влади та управління Великого Князівства Литовського, Польського Королівства, Речі Посполитої, які*

здійснювали адміністрування у період кінця XIV – XVIII ст. на українських землях, що входили до їх складу (судді жупанського дворянського суду, наджупани і піджупани, замкові уряди, сейм, сеймики, земські уряди, гродські, підкоморські, каптурові суди);

Приклади:

ЦДАК України.

Ф. 17. Головний каптуровий суд Волинського воєводства. (1632–1697).

ЦДАЛ України.

Ф. Галицький гродський суд.

– державних установ Козацько-гетьманської доби (XVI – кінець XVIII ст.).

(Генеральна військова канцелярія, Генеральна скарбова канцелярія, Генеральний військовий суд, канцелярія Гетьмана, військово-адміністративні органи полків);

Приклади:

ЦДАК України.

Ф. 229. Архів Коша Нової Запорозької Січі. (1713–1777).

Ф. 7. Канцелярія Гетьмана К. Разумовського. (1750–1764).

– центральних органів державної влади та управління, яким влада Російської імперії, Австро-Угорської імперії доручила здійснювати діяльність на українських землях упродовж кінця XVIII – початку ХХ ст.:

- Малоросійського генерал-губернаторства (1802–1856), Новоросійського й Бессарабського генерал-губернаторства (1822–1874), Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства (1832–1914), тимчасових генерал-губернаторств, утворених в умовах оголошення військового стану, Галицького намісництва, військових губернаторів, намісництв, намісницьких правлінь, урядових комітетів, крайових комітетів, губернських канцелярій (Київська губернська канцелярія, Новоросійська губернська канцелярія тощо), губернських правлінь, губернських контрольних палат, губернських статистичних комітетів, губернських присутствій: у селянських справах, земських і міських справах, фабричних справах тощо;
- військово-адміністративних установ (управління воєнних поселень, губернські реквізиційні комісії, губернські у рекрутських справах (з 1874 р. — з військової повинності) присутствія);
- центральних судових установ (Генеральний суд, крайові суди, судові палати вищої інстанції, прокуратура тощо);
- губернських жандармських відділень та управлінь, регіональних охоронних відділень;
- губернських органів землекористування, землеустрою, межування;
- губернських господарсько-економічних, фінансових, податкових установ (губернські акцизні управління, палати державного майна, розпорядчі комітети, казначейства, казенні палати);
- центральних органів управління освітою;

Приклади:**ЦДІАК України.**

- Ф. 53. Перша Малоросійська колегія, м. Київ. (1722–1727).
 Ф. 56. Генеральний військовий суд. (1708–1786).
 Ф. 57. Рум'янцівський генеральний опис Малоросії.
 Ф. 59. Київська губернська канцелярія, м. Київ. (1709–1781).
 Ф. 274. Київське губернське жандармське управління, м. Київ. (1867–1917).
 Ф. 356. Миколаївський військовий губернатор. (1850–1900).
 Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ. (1832–1914).
 Ф. 470. Київська секретна комісія про таємні товариства при київському, подільському і волинському генерал-губернаторі, м. Київ (1838–1839).
 Ф. 481. Центральна комісія для ревізії дій дворянських депутатських зборів Київської, Подільської, Волинської губерній при київському, подільському і волинському генерал-губернаторі, м. Київ. (1840–1845).
 Ф. 763. Канцелярія малоросійського генерал-губернатора П. О. Рум'янцева, м. Глухів. (10 листопада 1764 р.–16 вересня 1781 р.).
 Ф. 1709 Харківське намісницьке правління, м. Харків (1782–1796).

ЦДІАЛ України.

- Ф. 146. Галицьке намісництво (1772–1921).
 Ф. 150. Вищий крайовий суд, м. Львів. (1772–1919).
 Ф. Вища державна прокуратура, м. Львів. (1842–1919).
 Ф. 165. Крайовий комітет, м. Львів. (1772–1924).

Державний архів Дніпропетровської області.

- Ф. 11. Канцелярія Катеринославського губернатора. (1871–1917).

Державний архів Івано-Франківської області.

- Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав Станіславського повіту, Станіславського воєводства. (1915–1939).

Державний архів Київської області.

- Ф. 1. Київське губернське правління.
 Ф. 2. Канцелярія Київського цивільного губернатора, м. Київ
 Ф. 280. Київська казенна палата.
 Ф. 294. Київське губернське казначейство, м. Київ.
 Ф. 504. Київське губернське з прибуткового податку присутствіє, м. Київ.

Державний архів Полтавської області.

- Ф.83 Канцелярія Полтавського цивільного губернатора, м. Полтава Полтавської губернії. (1847–1918).

– *центральных органів державної влади та управління періоду визвольних змагань* (1917–1921): УНР (Генеральний Секретаріат, Рада Народних Міністрів УНР, департаменти, міністерства, губернські комісаріати), Української Держави – Гетьманату (Рада Міністрів Української Держави, Державна канцелярія, Генеральний Суд, міністерства, управління), УНР періоду Директорії (Канцелярія Головного отамана військ республіки, Рада Народних міністрів, міністерства, управління), Західноукраїнської Народної Республіки;

Приклади:**ЦДАВО України.**

- Ф. 1063. Рада народних міністрів Української Народної Республіки, м. Житомир, м. Київ. (3 липня 1917 р.–29 квітня 1918 р.).
 Ф. 1064. Рада Міністрів Української Держави, м. Київ. (29 квітня 1918 р.–14 грудня 1918 р.).
 Ф. 1035. Міністерство народного здоров'я і опікунства Української Держави, м. Київ. (1918–1919).
 Ф. 1074. Міністерство військових справ Української Держави, м. Київ. (1918).
 Ф. 1076. Генеральне секретарство по військових справах Української Центральної Ради, м. Київ. (1917–1918).

– *центральных еміграційних органів, установ* (українські уряди, міністерства, відомства);

Приклади:**ЦДАВО України.**

Ф. 1075. Військове міністерство Української Народної Республіки, м. Київ; з 16. 02. 1919 р. – м. Вінниця, з березня 1919 р. – м. Проскурів, м. Ровно, м. Кам'янець-Подільський, м. Київ, м. Вінниця, з 1921 р. – Тарнів (Польща). (1918–1929).

ЦДАЗУ.

Ф. 35. Державний центр УНР в екзилі.

– вищих партійних органів, а також центральних органів державної влади та управління в УРСР, які представляли законодавчу, виконавчу і судову гілки влади;

– центральних органів державної влади та управління України періоду незалежності:

Президента України.

Ради національної безпеки та оборони України.

Верховної Ради України.

Центральної виборчої комісії України.

Рахункової палати України.

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Органів виконавчої влади:

Кабінету Міністрів України.

Міністерств, державних комітетів України, державних служб України, державних інспекцій України, державних агентств України, а також архівні фонди центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, зокрема: Антимонопольного комітету України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Фонду державного майна України, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національного агентства України з питань державної служби.

Національного банку України (НБУ).

Органів судової влади:

Конституційного суду України.

Верховного суду України.

Судів загальної юрисдикції:

Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Вищого господарського суду України.

Вищого адміністративного суду України.

Генеральної прокуратури України.

Вищої ради юстиції.

Місцевих органів державної влади та самоврядування (архівні фонди обласних адміністрацій та обласних рад).

Приклади:**Державний архів Дніпропетровської області.**

Ф. Р–6540. Дніпропетровська обласна державна адміністрація. (1992–1994).

Ф. Р–6548. Дніпропетровська обласна Рада народних депутатів, м. Дніпропетровськ. (1992–1993).

– державних і приватних промислових підприємств, яким належала ключова роль в економіці, народному господарстві України;

– провідних наукових інституцій, які мали визначальний вплив на розвиток національної науки в Україні:

Приклади:**ЦДІАЛ України.**

Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. (1737–1946).

– релігійних і релігійно-адміністративних установ.

Приклади:**ЦДІАК України.**

Ф. 127. Київська духовна консисторія/дикастерія, м. Київ. (1700–1919).

ЦДІАЛ України.

Ф. 129. Львівське Успенське (Ставропігійське) братство.

Ф. 684. Протоігуменат монастирів Чину св.. Василя Великого, м. Львів. (1575–1945).

Ф. 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів. (1531–1945).

Ф. 491. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів (1796–1944).

Ф. 618. Римо-католицька консисторія, м. Львів (1482–1944).

Державний архів в Автономній Республіці Крим.

Ф. 136. Таврійське губернське особливе присутствіє щодо забезпечення православного духовенства, м. Сімферополь Таврійської губернії.

Ф. 129. Таврійський губернський епархіальний цензурний комітет, м. Сімферополь Таврійської губернії.

До другої категорії включити архівні фонди офіційного походження загальнонаціонального і місцевого значення, що містять інформацію переважно про окремі важливі факти, події всесвітньої, вітчизняної або регіональної історій, процеси національного державотворення, розвиток певних сфер, галузей або напрямків діяльності держави чи суспільства та утворилися в діяльності:

- *місцевих органів державної влади та самоврядування, які діяли на українських землях наприкінці XVIII – на початку XX ст. (до 1917 р.), зокрема: органів міського, земського і станового самоврядування (земські управи, волосні правління, міські думи, магістрати); військово-адміністративних органів (повітові по військовій повинності присутствія, управління повітових військових начальників); місцевих установ поліції, жандармерії та судових установ (земські, повітові суди, з'їзди мирових суддів); установ землекористування, землеустрою, межування; статистичних установ; кредитних; казначейств; установ соціального забезпечення; установ освіти (вищих навчальних закладів); наукових інституцій (наукових товариств, учених комісій).*

- *місцевих державних і приватних промислових і сільськогосподарських підприємств, які функціонували в різних галузях народного господарства на українських землях наприкінці XVIII – на початку XX ст. (до 1917 р.).*

Приклади:

ЦДАК України.

Ф. 194. Київський губернський магістрат, м. Київ (1781–1796).

Ф. 275. Київське охоронне відділення. (1902–1917).

Ф. 493 Управління Київського удільного округу Головного управління уділів Міністерства імператорського двору і уділів, м. Київ (1893–1919).

Ф. 581. Києво-Межигірська фаянсова фабрика кабінету імператора, м. Київ. (188–1860).

Ф. 697. Канцелярія Державного контролю Південно-Західної залізниці, м. Київ, (1895–1919).

Ф. 705. Південно-Східне районне охоронне відділення, м. Харків. (1907–1914).

Ф. 711. Київська Духовна Академія, м. Київ. (1819–1919).

Державний архів Київської області.

Ф. 36. Київський губернський землемір при губернському правлінні.

Ф. 222. Київський повітовий особливий комітет, м. Київ.

Ф. 1367. Київський повітовий комітет по зрівняння натуральних повинностей.

Ф. 1745. Київська повітова управа у справах земського господарства, м. Київ.

- *органів державної влади та самоврядування періоду визвольних змагань (1917–1921) (дипломатичні місії та представництва; міські думи, народні управи);*

Приклади:

Ф. 4455. Українське генеральне консульство в Цюриху (Швейцарія), (1918–1920).

- *військових установ, штабів, військових підрозділів;*

Приклади:

ЦДАЛ України.

Ф. 353. Легіон Українських Січових Стрільців, м. Львів. (1910–1921).

- *провідних наукових інституцій; навчальних закладів; установ культури (архіви, бібліотеки, музеї), створених українцями в еміграції;*
- *вищих центральних установ військової та цивільної окупаційної влади, створених під час Другої Світової війни (1939–1945) на сучасній території України (окупаційні адміністрації);*
- *місцевих партійних органів та органів влади й управління, самоврядування, а також установ, організацій, підприємств, які діяли в УРСР;*
- *у період незалежності України місцевих органів виконавчої влади (районні державні адміністрації), органів місцевого самоврядування (районні, міські ради та їх виконавчі комітети), територіальних виборчих комісій, суду, органів прокуратури, юстиції, статистики, місцевих промислових підприємств усіх форм власності, установ науки, освіти, культури (театри, музеї, бібліотеки), видавництва) обласного значення;*
- *політичних партій, громадсько-політичних організацій та рухів;*
- *релігійних установ (церкви, монастирі, релігійні общини, об'єднання різних конфесій).*

До третьої категорії залучити архівні фонди офіційного походження, інформація яких торкається певної теми, проблеми, напрямку діяльності та доповнює інформацію фондів офіційного походження першої та другої категорій.

Приклади:**ЦДАВО України**

Ф. 60. Українське бюро по обслуговуванню іноземців при Народному Комісаріаті закордонних справ УРСР (Укрбюроін) , м. Харків

ЦДАК України.

Ф. 573. Київське товариство західних земств по продажу сільськогосподарських машин, м. Київ. (1912–1920).

Ф. 1920. Ізюмська дворянська опіка, м. Ізюм Харківської губернії. (1775–1919).

До цієї категорії слід включити архівні фонди офіційного походження, що утворилися у період незалежності України в діяльності селищних, сільських рад та їх виконавчих комітетів, виборчих комісій з виборів депутатів сільських, селищних, міських голів, а також архівні фонди закладів культури, спорту (спортивні товариства), охорони здоров'я (центральні районні лікарні), освіти (середніх та середніх спеціальних навчальних закладів), місцевих редакцій газет, сільськогосподарських підприємств тощо.

3.2.8. Об'єднаному архівному фонду офіційного походження присвоюють категорію архівного фонду, що має найвищий статус у системі органів державного управління, галузі серед сукупності архівних фондів – складових даного об'єднаного фонду.

Приклади:**ЦДАВО України**

Ф. 423. Міністерство торгівлі України та його попередники: народні комісаріати і уповноважений внутрішньої і зовнішньої торгівлі та постачання УРСР (7 липня 1921 р. – 28 лютого 1992 р. (об'єднаний архівний фонд першої категорії).

3.3. Визначення категорійності архівних фондів особового походження

Під час визначення категорійності архівних особового походження слід враховувати, що принцип походження тут є менш домінуючим, ніж а архівних фондах офіційного походження. Процес нагромадження документів особою унормуванню не підлягає, відзначається своєю специфікою, яка переважно залежить від її життєвого шляху, роду занять, оточення, особистих потреб і власних уподобань, творчих інтересів, збирацьких нахилів, відношення до власного архіву. Це зумовлює надзвичайно різноманітну типо-видову структуру документів архівного фонду (писемні документи, кіно-, фото-, фонодокументи, науково-технічна документація, твори живопису, рукописи наукових праць, художніх і музичних творів, ескізи декорацій), що утворилися впродовж життя, професійної, громадської або іншої діяльності особи, її сім'ї та роду, а також багатоаспектний характер документної інформації, фрагментарність, довільність та динамічність викладу фактичного матеріалу.

Фонд особового походження може містити різноаспектні документи, не пов'язані з особистою діяльністю фондоутворювача (наприклад, документи офіційного походження), але причетні до фіксації подій його повсякденного життя, складних і багатогранних зв'язків із соціокультурним середовищем у межах політичних, економічних, громадських стосунків на тлі різних культур і епох.

Вказані вище чинники окреслюють специфічні підходи до визначення категорійності архівних фондів особового походження.

3.3.1. Утворювачами фондів особового походження є фізичні особи, які сформували фонд документів у процесі власного життя й діяльності, а також власники фондів або окремих документів за правом наслідування, дарування або купівлі (збирачі, колекціонери), зокрема:

- *державні, політичні та громадські діячі;*
- *керівники та службовці органів законодавчої, виконавчої та судової влади;*
- *працівники всіх галузей економіки та народного господарства;*
- *військові діячі, представники збройних сил та охорони правопорядку;*
- *діячі науки та техніки;*
- *діячі літератури, культури і мистецтва:*

письменства: прозаїки, поети, драматурги, перекладачі, літературознавці, літературні критики, педагоги-словесники, журналісти; книгознавці (бібліографи), фольклористи, мовознавці (філологи), видавці, редактори;

- *діячі мистецтва:*

видовищних мистецтв: актори і режисери драми; оперні співаки; режисери, артисти балету, балетмейстери, концертмейстери, лібретисти; артисти і режисери музичної комедії; хореографи; естрадні співаки, артисти танцювальних ансамблів, розмовно-гумористичного жанру, пантоміми, художнього читання і ведучі естрадних концертних і телевізійних шоу-програм і театралізованих дійств; артисти, сценаристи і постановники циркових номерів і програм; кіноактори; сценаристи, оператори і режисери неігрового та художнього кіно; антрепренери,

імпресарію, продюсери; театральні педагоги та в галузі кіномистецтва; театрознавці, кінознавці, театральні та кінокритики;

музичного мистецтва: композитори, оркестрові та хорові диригенти, музиканти-виконавці (піаністи, скрипалі, альтисти, віолончелісти, арфісти, баяністи, органісти, трубачі тощо), народні музики (кобзарі, лірники, бандуристи тощо), співаки хору, вокальні педагоги, музикознавці;

образотворчого мистецтва: художники (іконописці, живописці, графіки, театру та кіно, сценічного дизайну, мультиплікатори, карикатуристи, реставратори, декоративно-прикладного мистецтва, монументального розпису, промислової графіки тощо), скульптори (у тому числі художня кераміка і керамічна скульптура), різьбярі, гравери, дизайнери (у т.ч. художньо-конструкторський дизайн), фотохудожники, художні педагоги та мистецтвознавці;

народного мистецтва та побуту: народні майстри, етнографи (народознавці);

архітектури та інтер'єру: архітектори, архітектори-дизайнери, педагоги, історики архітектури;

- *священнослужителі, представники релігійних общин та об'єднань різних конфесій;*
- *представники засобів масової інформації;*
- *представники дворянських родин, української старшини, старовинних козацьких родів;*
- *діячі національно-визвольних рухів та особи, чия діяльність була спрямована на відновлення державності України;*
- *учасники та лідери опозиційних радянському режиму збройних угруповань та правозахисних течій і рухів;*
- *представники трудової та політичної еміграції з України кінця XIX – другої половини XX ст.;*
- *свідки голодоморів 1921-1923, 1932-1933, 1947-1948 рр., політичних репресій та проведення офіційної політики русифікації населення України;*
- *“воїни-інтернаціоналісти”, учасники військових операцій Радянської Армії в країнах Східної Європи, Близького Сходу, Африки, Латинської і Центральної Америки тощо;*
- *учасники ліквідації наслідків природних і техногенних катастроф;*
- *краєзнавці;*
- *етнографи, фольклористи;*
- *архівісти;*
- *бібліотекарі, бібліографи;*
- *спонсори соціально значущих акцій, меценати науки, літератури, мистецтва, фізичної культури та спорту, члени благодійницьких товариств і фондів⁸.*

⁸Робота з документами особового походження: Методичний посібник /Автори-укладачі: Л. О. Драгомірова, І. М. Мага, З. О. Сендик, К. Т. Селіверстова, Н. М. Христова – К., 2009. – С. 23–25.

Також до утворення фондів особового походження долучаються юридичні особи: наукові товариства, творчі спілки, культурні товариства, політичні, громадські організації та рухи, релігійні організації, державні фінансові органи, які отримали документи або цілісний фонд у власність держави за рішенням суду або за правом наслідування; державні архівні установи, котрі є організаторами й виконавцями “ініціативного документування” подій минулого та сучасності, закордонні установи, організації та ін.

3.3.2. Джерелами виявлення ціннісних ознак документної інформації архівних фондів особового походження слугують:

– універсальні, галузеві міжнародні та національні енциклопедії, біографічні словники, бібліографічні видання, які можуть містити згадку про особу-фондоутворювача (“Who’s who in the world”. “Encyclopaedia Britannica” (1974–1984), “Grand Larousse encyclopédique” (1960–1964), “Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti”, “Dictionary of international biography”, “Энциклопедический словарь” Ф. Брокгауза и И. Эфрона (1860–1907), “Большая советская энциклопедия” (1969–1978, 1981), “Лауреаты Нобелевской премии: Энциклопедия” (в 2-х кн., 1992), “Українська Загальна Енциклопедія – Книга Знання” (1930), “Енциклопедія Українознавства” (у 3-х т., 1949–1952), “Енциклопедія українознавства: Словникова частина” (у 10-ти т., 1954–1989), “Encyclopedia of Ukraine” (1984–1993), “Енциклопедія Сучасної України” (2001–), “Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник” (2012), “Митці України. Енциклопедичний довідник” (1992), Білокінь С. І. “Довідкова книга з культурної спадщини України: Метабібліографія, зміст біографічних та інших словників тощо. Робочий зошит” (2009), сприяють ознайомленню з її життям і діяльністю, рівнем визнанням її заслуг;

– оцінка досліджуваної особи-фондоутворювача в наукових публікаціях: дисертаційних дослідженнях, монографіях, наукових статтях, розвідках, передмовах до прижиттєвих і після життєвих видань праць, у перекладах творів, некрологах, рецензіях, краєзнавчій літературі;

– індекс цитування, який вважається одним із ключових показників оцінки впливу певного вченого на світову або національну науку, якості проведених ним досліджень (в основу індексу покладено зв'язки між документами по прямим, зворотних і перехресних посиланнях – цитуванню; найбільш відомі англійські цитатні бази – Web of Knowledge (Science Citation Index (SCI), Expanded, Social Sciences Citation Index, Arts and Humanities Citation Index) та Scopus⁹;

– визнання особи-фондоутворювача на міжнародному рівні (офіційні документи ООН, ЮНЕСКО, а також інших авторитетних міжнародних організацій, про відзначення видатних діячів культури, науки, мистецтва; міжнародні премії: премія Миру; Нобелівська премія; премії в галузях науки, технологій, освіти, культури, літератури, академічної музики, театрального і кіномистецтва, зокрема, *Премія Калінги ЮНЕСКО, Премії Паризької академії наук, Пулітцерівська премія з журналістики, літератури, Уваровська премія Санкт-Петербурзької академії наук, Премія РАН (Російської академії наук) імені Ф. Бредихіна, Міжнародна премія імені Р. Декарта Європейського Союзу (аналог Нобелівської премії), Премія*

⁹Scopus – це найбільша і одна з найавторитетніших баз наукових статей у мережі Інтернет, яка індексує близько 16 тисяч наукових журналів технічного, медичного, соціогуманітарного профілів від 4000 видавців.

IEEE “Піонер комп’ютерної техніки”, Премія AAASS (Американської Асоціації Сприяння Слов’янським Дослідженням), Наукова премія Міжнародної фундації О. і Т. Антоновичів (США), Кіотська премія (Японія) (аналог Нобелівської премії), премія Треббія (Trebba European Awards) в номінації “Підтримка культури і мистецтва” тощо);

– визнання діяльності особи-фондоутворювача на державному рівні: присудження державних премій (Національна премія ім. Т. Шевченка, Державна премія України ім. Олександра Довженка, Державна премія України в галузі освіти, премії НАН України (перша – премія імені О. О. Богомольця (1953), присвоєння професійних, наукових, почесних та інших звань, нагородження орденами та медалями, пам’ятними знаками, затверджені офіційно державні програми та проекти щодо відзначення заслуг персоналії;

– оцінка діяльності особи-фондоутворювача в засобах масової інформації;

– оцінка діяльності особи-фондоутворювача колегами (офіційні листи, звернення до державних органів; відгуки у наукових і масових виданнях; спогади, мемуари, щоденники, приватне листування);

– оцінка діяльності особи-фондоутворювача галузевими профільними установами або організаціями (творчими спілками, науковими товариствами);

– склад і зміст документів архівного фонду;

– опис первинного розбирання, що виконує не тільки ідентифікаційну та облікову функції, а також дозволяє визначити типо-видову структуру документів архівного фонду, суттєво впливає на експертизу цінності документів та їх фондування;

– систематичний, іменний каталоги, предметно-тематичні картотеки;

– безпосереднє спілкування з фондоутворювачем/власником архівного фонду особового походження;

3.3.3. Враховуючи специфіку архівних фондів особового походження, до числа пріоритетних рекомендується віднести такі критерії оцінювання їхнього інформаційного потенціалу:

- значення фізичної особи-фондоутворювача;
- час і місце створення документів фонду;
- зміст документів фонду;
- зовнішні ознаки документів.

3.3.4. Критерій значення фондоутворювача – фізичної особи дозволяє встановити ступінь впливу її професійної, громадської або іншої діяльності на розвиток суспільства, його окремих сфер чи галузей (діяльність отримала високе суспільне визнання чи, навпаки, деструктивні наслідки) або значення особи у якості типового представника своєї соціальної групи, свідка, учасника ключових процесів і подій минулих епох – у масштабі країни, регіону, місцевості.

Критерій значення особи-фондоутворювача не тільки відіграє провідну роль у вирішенні питання про доцільність включення утвореного ним архівного фонду до НАФ, а й дозволяє оцінити масштабність його діяльності в базових сферах суспільства, ступінь персональної участі в історичних процесах і подіях, що торкалися політичних, економічних, культурно-духовних сторін соціального життя людей і відбувалися у межах країни, регіону, місцевості або досягли світового значення.

Для характеристики статусу особи-фондоутворювача, визначення масштабу її діяльності вживають синоніми “відомий”, “видатний”, “визначний”,

що за своєю суттю безпосередньо пов'язані з проблемою особи в історії. Найголовніша ознака цих синонімів – наявність спільного значення, яке дозволяє певною мірою поставити їх в один синонімічний ряд. Але під час аналізу документної інформації архівних фондів особового походження слід брати до уваги, що кожен із наведених синонімів має певні сутнісні смислові відтінки, додаткові лексичні значення та відрізняється більшим або меншим виявом спільної ознаки.

Всі історичні події творяться людьми – особистостями, яких філософія та історична наука позначають поняттям “історична особистість”. Наразі йдеться про людину, яка залишила певний слід в історії народу, культури, держави та людства. Діяльність історичної особистості може мати позитивний, негативний і суперечливий характер, завдяки чому вона залишила у пам'яті поколінь про себе світлу чи ганебну згадку або ж таку, що визначити доволі складно. Втім, незалежно від цього, вона “увійшла в історію” і не перестає певною мірою бути відомою (*ту, про яку знають*) історичною особистістю.

Найвищий ступінь позитивної якості в означеному вище синонімічному ряду має безперечно слово *видатний* (тобто виділяється серед інших якими-небудь надзвичайними рисами, якостями, властивостями).

Суспільно і духовно великі історичні справи здійснюють видатні особистості. Ними не народжуються, а стають завдяки відповідним особистісним якостям, прогресивній діяльності у тій чи іншій базових сферах суспільства та збігу певних об'єктивних обставин.

До видатних історичних особистостей минулих епох належали найбільш авторитетні члени соціуму, які безумовно володіли унікальною індивідуальною винятковістю та виявили здатність самотньо розв'язувати тривалі суспільні суперечності, фундаментальні етико-філософські, естетичні, художні проблеми епохи, презентувати досконалі зразки наукових знань, збагачуючи та прискорюючи саме прогресивний рух історичного процесу. У різні історичні часи їхня професійна, громадська або інша діяльність, оперта на ідеї соціального прогресу, гуманізму, духовності, досконалу загальну й професійну культуру, мала винятково високий рівень впливу на розвиток певної базової сфери, галузі, напрямку життєдіяльності суспільства або державного будівництва, суспільну свідомість. *В окремих випадках вплив діяльності видатної особистості вийшов за межі певної країни або національної культури і здобув загальносвітового, цивілізаційного значення для розвитку науки, культури, мистецтва, суспільної, політичної думки тощо.*

Видатні особистості – гордість нації та людства, творці національних і загальнолюдських культурних цінностей. Їхні вчинки, творчість, практичні справи пройшли випробування часом, у різні історичні епохи – через замовчування, заборони, репресії та отримали високу суспільну оцінку і визнання не тільки країнами й народами, до яких видатні особистості належали, а й світовою спільнотою. Серед них є персоналії, які увійшли в історію зі статусом “*всесвітньо відомих*”.

Видатна історична особистість – це багатоаспектне поняття в гуманітарній науці, що має цілу низку ознак, важливих для розуміння його сутності, а також під час аналізу інформаційних характеристик архівного фонду персоналії такого рівня, зокрема:

– життєвий шлях видатної особистості, позначений унікальним переплетенням історичної епохи та її життєвих ситуацій, культурних і духовних впливів, індивідуально значущою самореалізацією фізичних та інтелектуальних сил, яскраво вираженою здатністю до певного виду діяльності;

– для видатної особистості властиве неповторне поєднання індивідуальних психологічних, розумових та інтелектуальних особливостей у тріаді “обдарованість – талант – геніальність”;

– виконуючи свою діяльність у певній сфері чи галузі життєдіяльності суспільства – релігії, мистецтві, науці, політиці або в бізнесі, видатна особистість організовує її за допомоги високої мотиваційної включеності у поставлені завдання, нових ідей, практик, зрозумілих, привабливих і переконливих для безлічі людей;

– це людина, яка володіє фундаментальною базою знань і постійно прагне їх вдосконалення, виявляє геніальність життєвих виборів, задумів і творчих напрацювань; *здатна створити власну наукову чи мистецьку школу, власний напрямок діяльності*; що увиразнюють її буттєве призначення;

– видатній особистості притаманна висока толерантність до невизначених і нерозв'язаних ситуацій, конструктивна активність у ситуаціях щодо їх вирішення;

– має розвинуте естетичне почуття, прагнення до краси;

– продукує нові ідеї, здійснює наукові відкриття, презентує високі зразки художньої творчості у відповідь на “веління внутрішнього голосу душі” і прагнень та потреб великої кількості людей у переломну історичну епоху;

– внаслідок виняткової власної активності, пошуків самореалізації видатна особистість може стикатися з життєвими перешкодами, незрівняними внутрішніми труднощами і життєвими катастрофами, які долаються нею за допомогою волі, працездатності, оригінальних рішень;

– *результати наукової або творчої діяльності видатної особистості належать до вищих проявів всесвітньої та національної культури*, втім вони можуть не досягати повною мірою суспільством або належати до вже зниклого чи до того, що не з'явилося ще в людському світі. “Будь-який талант незбагнений”, проте цей загальновідомий вислів жодним чином не усуває і не послабляє загального захоплення здобутками її індивідуальної діяльності, таємницею обдарування.

– *створюючи культурні цінності, видатна особистість сама є культурною цінністю*, але суспільство або влада стосовно неї може займати неоднозначну позицію – не тільки наділяти її величезним духовним впливом, а й відкидати його як несвоєчасний, розчиняти її унікальні надбання в колективних масових уявленнях або їх замовчувати чи забороняти, порушувати природні для неї умови життєдіяльності. Зберігаючи свою гідність, власні провідні цінності, видатна особистість змушена, незважаючи на всі можливі випробування, відкрито боротися з репресивними й регресивними моментами, що привносяться в її життя, або піти на ізоляцію у формі “мовчазного спротиву”.

Порівняно зі словом “*видатний*” достатньо поширеним є прикметник “*визначний*”, що виявляє менший ступінь позитивно високої оцінки.

Визначна історична особистість (яка відрізняється від інших своїми якостями, важлива своїм значенням) може бути наділена яскравим поєднанням загальних і специфічних здібностей, талантом, відзначатися оригінальністю мислення, креативністю, спроможна презентувати вражаючі показники успішності

виконання своєї професійної діяльності, в якій важливу роль відіграє традиція, наслідування справи видатних попередників (наукові та мистецькі школи). Це особистості високого культурно-інтелектуального рівня, котрі володіли знаннями про об'єкт своїх намірів й устремлінь та усвідомлювали шляхи їх реалізації. Серед них домінують автори філософських, художніх, наукових творів, митці, суспільні діячі, вмілі управлінці. Але масштаб впливу їхньої діяльності у різних сферах суспільства і держави дещо менший ніж видатної та обмежується конкретними предметними галузями, вирішенням локально-конкретних проблем. Саме в них найпродуктивніше реалізувалася в різні історичні епохи інтелектуальна й творча обдарованість визначної особистості, збагачуючи національну культуру країни, регіону.

Найоптимальніший варіант виявлення ціннісних ознак документної інформації досліджуваного фонду особового походження, що дозволяє наблизитися до її об'єктивної оцінки, – це усвідомлення особи-фондоутворювача як індивідуальності на основі всеохоплюючого синтезу знань про макро- і мікрообставини її життя як “людини своєї епохи”, внутрішній світ, особистісні якості, ціннісні вектори активності, мотивацію та масштаб життєвої й творчої самореалізації, втіленої у виконанні певної діяльності – професійної, громадської тощо, її суспільне значення.

3.3.5. *Критерій часу і місця створення документів фонду* використовують в поєднанні для оцінки історичної значущості часових і просторових характеристик задокументованих подій, явищ, до яких особа-фондоутворювач була причетна, в якості активного учасника, свідка або дослідника. Йдеться про “надійність” задокументованих фактів, свідчень, тобто, наскільки документ хронологічно й просторово збігається з подіями, явищами, процесами, що в ньому описані, здатність документа повно відбивати їх суттєві чи ключові сторони, історичний контекст, а також ступінь участі особи-фондоутворювача/автора в описаних подіях, повноту почуттів, пережитих ним від їх сприйняття, усвідомлення їх сутності й значення.

Критерій часу створення документів актуалізує такі ціннісні ознаки інформації як момент документування події, її належність до важливих епох історичного розвитку суспільства, країни, регіону, місцевості.

Критерій місця створення документів передбачає врахування місця походження документів архівного фонду, обставин документування (записи, створені в умовах природних катаклізмів, незвичайних природних явищ; складних історичних подій або переломних епох, передсмертні послання засуджених із в'язниць; записки, листи, щоденники, написані в концтаборах або на засланні; записки перед вирішальними бойовими діями, під час окупації тощо).

3.3.6. *Критерій змісту документів архівного фонду* особового походження націлює брати до уваги інформаційну цінність документа з урахуванням його виду, міжфондових зв'язків документів фонду, оригінальність, повторюваність і взаємодоповнюваність документної інформації тощо.

Інформаційну цінність архівного фонду посилює повноцінна репрезентація у ньому, за можливості в оригіналах, біографічних документів, що розкривають життєвий й творчий потенціал, напружені точки існування, шляхи самореалізації персоналії. Наразі йдеться про документи, які зафіксували походження, родину, освіту, приватне життя, хворобу, коло знайомств (особливо люди, які мали вплив на життєвий і творчий шлях), кар'єру, громадське життя.

З огляду на розпорошеність, фрагментарність, довільність викладу в документах фактичного матеріалу про особу-фондоутворювача, інформаційний потенціал утвореного ним архівного фонду значно збагачується за наявності у ньому таких видів документів як щоденники, записні книжки, спогади, мемуари, приватне листування. Це комплекс первісних джерел, що відбивають маловідомі подробиці особистого життя, духовні пласти та душевні порухи досліджуваної персоналії, подієву канву її життя та наукової чи творчої діяльності. Притягальна сила цих документів полягає у дивовижній здатності віддзеркалювати внутрішній світ, глибини духовного буття особистості.

Надзвичайно важливу роль у визначенні категорійності архівного фонду відіграють належні до нього високоінформативні документи, що повноцінно й змістовно відображають професійну діяльність особи-фондоутворювача. Це авторські рукописи опублікованих і неопублікованих наукових праць, статей, досліджень, доповідей, рецензій; машинописні варіанти статей наукового і публіцистичного характеру, конспекти лекцій, програми навчальних дисциплін і лекційних курсів, рукописи художніх творів, нотні рукописи, тексти ролей з маргіналіями особистостей, що зафіксували динаміку авторського задуму і варіантність його здійснення, внутрішню концептуальну спрямованість пошуку, синтез думок, настроїв, почуттів, стиль мислення, мотиви, пріоритети та особливості дослідницької праці вченого або творчі пошуки митця, задуми й проекти.

До ціннісних ознак фонду слід віднести акумуляцію у ньому рукописів і друкованих матеріалів інших осіб і установ, які фондоутворювач збирав для виконання своєї професійної діяльності (наукові праці, копії листів, тексти п'єс, поетичних і художніх творів, що належали видатним і визначним діячам світової та української культури й науки, програми та афіші театральних вистав, імпрез тощо). Це своєрідні "документи епохи", що відображають духовні, інтелектуальні пошуки персоналії, фундаментальні засади її творчих і наукових напрацювань.

Під час надання архівному фонду категорії слід враховувати його інформаційні взаємозв'язки з іншими архівними фондами, зумовлені властивим для фондоутворювача, особливо, рівня видатної або визначної особистості, масштабом її професійної, громадської діяльності, динамічністю наукових, творчих, дружніх стосунків. Також необхідно брати до уваги різні види повторювання документів досліджуваної особи-фондоутворювача в інших комплексах документах – дублювання утворених нею окремих документів, цитування, виклад її творів або їх окремих частин тощо.

3.3.7. *Критерій зовнішніх ознак документів* ґрунтується на виокремленні ціннісних інформаційних характеристик архівного фонду особового походження, зумовлених наявністю в його документах особливої форми фіксації тексту, передачі змісту та оформлення документа (наявність автографів, палеографічних, сфрагістичних, художніх, мовних особливостей), стан збереженості документів архівного фонду (повнота складу документів, збереженість носія інформації та тексту – інформації їх змісту).

3.3.8. Враховуючи означені вище ціннісні характеристики документної інформації архівних фондів особового походження, рекомендується такий їх поділ за категоріями.

До першої категорії необхідно віднести архівні фонди видатних особистостей, чия діяльність мала винятково високий вплив на історичний

розвиток базових сфер життєдіяльності суспільства, галузей і напрямків державного будівництва та отримала визнання країною й народом, до якої належала особистість, та світовою спільнотою. Зокрема це: архівні фонди діячів України, української еміграції та діаспори, осіб не українського походження, які жили й діяли на теренах України, персоналій, не пов'язаних своєю професійною або іншою діяльністю з Україною, але створені ними фонди зберігаються в державних архівних установах.

Зважаючи на тривалий період бездержавності, до першої категорії слід включити архівні фонди не тільки видатних особистостей, заслуги яких поціновані в світі (всесвітньовідомих), а також видатних продуцентів і провідників української національної ідеї, “знакових постатей” процесів національного державотворення, розбудови вітчизняної науки, культури, мистецтва, релігійних діячів, які залишалися зразком служіння своїй країні та народові, але в різні історичні часи зазнали переслідувань, репресій, замовчування.

Цю категорію мають презентувати цілісні архівні фонди загальнонаціонального і місцевого значення з максимально повно збереженим складом документів, з наявними, за можливості, унікальними або автографічними документами, що *багатоаспектно відображають* біографічні відомості, зміст, особливості та досягнення професійної, громадської або іншої діяльності видатних особистостей – утворювачів фондів.

Приклади:

ЦДАМЛМ України

Ф. 41. Кропивницький Марко Лукич (1840–1910), фундатор українського професійного театру, актор, драматург, режисер, композитор і громадський діяч.

Ф. 360 Богомазов Олександр Костянтинович (1880–1930), художник, теоретик мистецтва і художній педагог.

Ф. 506. Шевченко Тарас Григорович (1814–1861), поет, художник.

Ф. 690. Довженко Олександр Петрович (1894–1956), кінорежисер, письменник, художник.

ЦДАЛ України

Ф. 358. Андрей Шептицький (Роман-Марія-Олександр, 1865–1944), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.

Інститут архівознавства НБУВ

Ф. 16. Глушков Віктор Михайлович (1923 –1982.), основоположник інформаційних технологій в Україні, засновник і директор Інституту кібернетики АН УРСР (1962-1982), автор фундаментальних праць у галузі кібернетики, математики, обчислювальної техніки, фундатор української наукової школи кібернетики, академік АН УРСР (1961), віце-президент АН УРСР (1962), академік АН СРСР (1964), Герой соціалістичної праці (1969), Заслужений діяч науки і техніки УРСР (1978), член кількох іноземних академій наук та наукових товариств, лауреат Ленінської премії (1964), Державної премії СРСР (1968, 1977), Державної премії УРСР (1970), премій ім. М. Крилова (1967, за видатні наукові роботи в галузі нелінійної механіки та прикладної математики) та ім. С. Лебедєва (1979, за видатні наукові роботи в галузі обчислювальної техніки, приладобудування й створення засобів і систем автоматизації та управління).

До другої категорії доцільно включити архівні фонди визначних і відомих особистостей, причетних до історичних, державотворчих і культурних процесів на теренах України, чия діяльність здобула певну суспільну оцінку (позитивну чи негативну), була відзначена на державному рівні та в професійному середовищі.

Це архівні фонди загальнонаціонального і місцевого значення, в яких достатньо повно представлена документна інформація про життя й діяльність означених історичних особистостей.

Приклади:**ЦДАВО України.**

Ф. 3695. Шелухін Сергій Павлович (1864–1938), український емігрант, член Української Центральної Ради, професор.

Ф. 3806. Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973), історик, археолог, архівіст, співзасновник Київського археологічного інституту, професор Художнього інституту та Київського університету, співробітник ВУАН (1901–1943).

Ф. 4433. Сірополько Степан Онисимович (1872–1959), державний діяч, бібліограф, педагог, міністр народної освіти Директорії УНР, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (м. Прага, 1921–1996).

ЦДАМЛМ України.

Ф. 34 Гончар Олесь (Олександр) Терентійович (1918–1995), письменник.

Ф. 539. Петрусенко (Бородавкіна) Оксана Андріївна (1900–1940), оперна співачка.

ЦДІАК України.

Ф. 1225. Лотоцький Олександр Ігнатович (1870–1939) – історик, член Української Центральної Ради.

До третьої категорії слід долучити архівні фонди пересічних історичних особистостей, які створювали матеріальні або духовні блага в різних сферах, галузях і напрямках державного будівництва – економіці, народному господарстві, науці, культурі, освіті на місцевому й регіональному рівнях.

Приклади:**ЦДІАК України**

Ф. 2037. Лебедєв Анфіан Степанович (1833 – 1910), професор Харківського університету, історик церкви.

ЦДАМЛМ України

Ф. 804. Каспрук Арсен Арсенович (1919–1982), літературознавець і критик.

4. Застосування категорійності архівних фондів під час виконання окремих видів архівних робіт

В архівній установі категорія фонду є підставою для застосування диференційованого підходу під час їх розміщення в архівосховищах, проведення робіт з реставрації та ремонту, створення страхового фонду й фонду користування, фіксації в системі довідкового апарату.

4.1. В архівній установі систематично здійснюють контроль за рухом, наявністю і станом виданих із сховища документів з метою отримання достовірних відомостей стосовно наявності та стану збереженості документів, їх руху, як в окремому архівосховищі, так і по архіву в цілому, та запобігання пошкодженню й втраті архівних документів.

Перевіряння наявності та стану документів планують і обліковують у такі строки:

- *унікальних і документів, що мають у своєму зовнішньому оформленні або в додатку до них матеріальні цінності*, – щорічно;
- *архівних фондів першої категорії* – один раз на 10 років;
- *архівних фондів другої категорії* – один раз на 15 років;
- *архівних фондів третьої категорії* – один раз на 20 років.

4.2. Архівні фонди першої та другої категорій підлягають плановому перевірянню фізико-хімічного та технічного стану їхніх документів.

4.3. Для забезпечення збереженості документів НАФ і, зокрема, унікальних, виготовляють їх страхові копії та копії фонду користування. Страховий фонд є недоторканим і зберігається територіально відокремлено від оригіналів. Першочерговому копіюванню підлягають унікальні документи, а також ті документи, що мають незадовільний фізичний стан або якими інтенсивно користуються.

4.4. Приналежність архівного фонду до тієї чи іншої категорії зумовлює вироблення диференційованого підходу до його фіксації у системі довідкового апарату архівної установи: встановлення черговості його каталогізації, визначення специфіки відбору документів фонду і способів їх описування, застосування різних прийомів узагальнення інформації про склад і зміст фонду в архівних довідниках.

Диференційований підхід орієнтований на розроблення раціональної моделі довідників, якнайповніше описування документів архівних фондів з високим рівнем інформативності та попиту, узагальнення інформації про другорядні комплекси документів, а також передбачає застосування методики описування структурних частин фонду, на рівні справи з урахуванням наукової та практичної цінності документів фонду.

4.4.1. Для архівних фондів першої та другої категорії укладають всі види архівних довідників.

4.4.2. *Першочерговому описуванню з укладанням розгорнутого довідкового апарата підлягають архівні фонди першої категорії.*

До описів цих фондів рекомендується обов'язково укладати покажчики різних видів, у тому числі покажчики до справ та документів.

Також доцільною є підготовка оглядів, що містять систематизовану інформацію про склад і зміст фондів, доповнену джерелознавчим аналізом їх документів.

Якщо у фонді багато одиниць зберігання зі складним, багатопредметним змістом (наприклад, протоколи та інші документи колегіальної діяльності, листи з різних питань тощо), складають огляди, де інформація одиниць зберігання логічно розчленовується за предметними або тематичними блоками. Обов'язковими елементами характеристики повинні бути: індивідуальні і/або групові анотації документів із зазначенням виду документів, авторства, стислого описання змісту, обсягу описуваних документів, хронологічних меж, оригінальності, мови документів та їх пошукових даних. В історії фонду подають інформацію про наявність унікальних документів.

Під час каталогізації архівних фондів першої категорії застосовують, як правило, подокументний спосіб описування.

Якщо склад документів архівного фонду офіційного походження першої категорії містить різноаспектну цінну документну інформацію, але зберігся не повністю, до першочергової каталогізації рекомендується, за можливості, залучити фонди установ його системи (підпорядкування), котрим присвоєно другу або навіть третю категорію. Ці комплекси документів можуть доповнювати інформацію означеного фонду щодо висвітлення діяльності його утворювача.

4.4.3. У путівниках розгорнута анотація подається на всі архівні фонди, незалежно від їх категорії. До архівних фондів першої та другої категорії подають їхні індивідуальні характеристики.

4.4.4. Для архівних фондів другої категорії допускається розроблення довідкового апарату, простішого за структурою і змістом.

Крім передмови, яка повинна мати розлогий ступінь узагальнення, до опису складають лише один показник – предметний, до фондів особового походження – іменний.

Під час каталогізації основним способом описування цієї категорії архівних фондів є поодиничний у поєднанні з подокументним.

У путівниках описання фонду може бути долучено до групової характеристики.

4.4.5. Для фондів першої та другої категорії у коротких довідниках по фондах архіву характеристика фонду може бути доповненою відомостями про довідковий апарат фонду; в неанотованому довіднику додатково – історичною інформацією про фондоутворювача.

4.4.6. До фондів третьої категорії складають довідковий апарат, котрий повинен мати обов'язкові елементи описання, але не укладають показники до описів, для каталогу складають лише одну картку – на фонд чи групу фондів.

У путівниках відомості про фонд можуть долучати до списку неанотованих фондів.

4.4.7. Каталогізацію документів фондів особового походження доцільно здійснювати на підставі таких вимог:

в архівних фондах першої категорії окрему картку укладають:

- на кожную редакцію (варіант) окремої наукової чи літературної праці фондоутворювача, на статті, рецензії, доповіді, лекції, виступи, записи бесід, вірші тощо;

в архівних фондах другої категорії окрему картку укладають:

- на статті, рецензії, доповіді, лекції, виступи, записи бесід, вірші, розповіді та інші праці малих форм, при цьому на останні види праць у межах

жанру – загальну картку з переліком усіх творів, але не більше 10 на одній картці;

в архівних фондах першої та другої категорії під час каталогізації:

- листів від установ та організацій, до державних, політичних, громадських діячів, а також діячів літератури, мистецтва, спорту для іменного каталогу складають окремі картки на листи кожної установи; якщо офіційний лист підписаний загальновідомою особою, на її ім'я укладають окрему картку;
- афіш і програм з'їздів, наукових конференцій, літературних творчих вечорів картки укладають на осіб, яким присвячені ці заходи, на автора сценарію, ведучих і виконавців, у разі наявності інформації у програмі, афіші, помітки “запрошенні” тощо;
- фотографій дійових осіб і сцен із вистав укладають окремі картки на кожну поставлену режисером виставу;
- афіш, а також творчих програм, поставлених режисером, чиї документи віднесені до фондів першої категорії, укладають окремі картки на програми та афіші одного театру; до фондів другої та третьої категорій – одну картку на всі афіші й програми;
- на фотографії у ролях і на фотографії сцен із вистав укладають картки на актора, режисера і автора п'єси (за наявності інформації);

в архівних фондах третьої категорії укладають одну картку:

- на вірші, оповідання та інші праці малих форм, у межах одного жанру – загальну картку з переліком найбільш значних, але не більше п'яти;
- на фотографії в ролях, зіграних у кожному театрі, або на всі фотографії в ролях;
- на фотографії дійових осіб і сцен із вистав, поставлених в одному театрі або на всі фотографії дійових осіб і сцен із вистав;
- на всі біографічні документи, за виключенням анкет та автобіографій, які описують окремо;

Список використаних джерел

Законодавчі акти та нормативні документи

Закони України

1. Основи законодавства України про культуру: Прийняті Верховною Радою України 14 лютого 1992 р., № 2117–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
2. Про інформацію: Закон України від 21 грудня 1993 р., № 2657-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992.– № 48. –(Із змінами, внесеними законами України від 7 жовтня 2010 р. N 2592-VI (2592–17), від 30 листопада 2010 р. N 2724–VI (2724–17) та від 2 грудня 2010 р. N 2756–VI) (2756–17).
3. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 13 січня 2011 р., №2938-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2938-17.– Назва з екрана.
4. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 р., № 3815–XII (3815–12) //Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15.– Ст. 87. (Із змінами, внесеними згідно із Законами України № 498/95-ВР від 22 грудня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 3. – Ст. 11; № 608/96-ВР від 17 грудня 1996 р. – Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 8. – Ст. 62.) (В редакції Закону України № 2888–III (2888–14) від 13 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 11. – Ст. 81.) (Із змінами, внесеними згідно із Законом України № 534–V (534–16) від 22 грудня 2006 р.// Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 10. – Ст. 91.
5. Про внесення змін до Закону України "Про Національний архівний фонд та архівні установи": Закон України від 5 липня 2012 р. № 5068–VI // [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=5068 – Назва з екрана.
6. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р., №249/95–ВР //Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.
7. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27 січня 1996 р., №3295-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.
8. Про охорону культурної спадщини України: Закон України від 8 червня 2000 р., №1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 333.
9. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року, № 537-V // Відомості Верховної Ради України. –2007. – N 12, – Ст. 102.
10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р., N 2939–VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17 – Similar. – Назва з екрана.

Укази Президента України

11. Про затвердження Положення про Державну архівну службу України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 07/2011. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13380.html>. – Назва з екрана.

Постанови Кабінету Міністрів України

12. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. N 466. //Зібрання постанов Уряду України. – 1992. – № 9 – Ст. 228.
13. Перелік музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2000р., № 209 //Офіційний вісник України. – 2000. – № 5. – Ст. 176.
14. Положення про Музейний фонд України: Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р., № 1147 //Офіційний вісник України. – 2000. – № 30. – Ст. 1268.
15. Порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, їх обліку та зберігання [Електронний ресурс]: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. N 1004 Режим доступу //zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1004-2007-%EF. – Назва з екрана.
16. Про проведення експертизи цінності документів: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1004. Режим доступу zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1004-2007-п. – Назва з екрана.
17. Про внесення змін до Порядку утворення та діяльності комісій з проведення експертизи цінності документів і Порядку віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, їх обліку та зберігання: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2012 р. № 1103 Режим доступу zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1103-2012-п. – Назва з екрана.

Документи Державного комітету архівів України

18. Методика віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних: Затверджена Наказом Державного комітету архівів України від 19. 02. 2008 р., № 34.
19. Про затвердження Програми здійснення контролю за наявністю станом і рухом документів НАФ на 2009–2019 роки: Наказ Державного комітету архівів України від 10 листопада 2009 р., № 190.

Постанови Президії Національної академії наук України

20. Положення про Архівний фонд Національної академії наук України: Постанова Президії Національної академії наук України від 5 грудня 2001 р., № 299. Затверджено Постановою Президії Національної академії наук України від 5 грудня 2001 р., № 299 // Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України: Збірник законодавчих актів, нормативних і методичних документів. – К., 2002. – С. 32–33.

Стандарти

21. ДСТУ 2732–:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Текст]. – На заміну ДСТУ 2732-94; чин. від 2004-28-05 / Розробники: С. Кулешов (кер. розробки), О. Загорецька, Л. Драгомірова [та ін.]. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с. – (Національний стандарт України).

Довідкові видання

Довідники

22. Архівні установи України [Текст]: довідник. Т. 1 : Державні архіви / Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; ред. кол. тому: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін ; упоряд.: Лариса Андрієвська, Ірина Мага, Ірина Матяш [та ін.]. – [2-е вид., доп.]. – К., 2005. – 692 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). – ISBN 966-625-029-2.

Словники

23. Архівістика [Текст]: термінолог. словник / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, Укр. держ. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; ред. кол.: К. Є. Новохатський (голов. ред.), К. Т. Селіверстова (заст. голов. ред.), Л. З. Гісцова [та ін.] ; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.), К. Т. Селіверстова (заст. кер.), Н. І. Гончарова [та ін.]. – К., 1998. – 105 с. – 250 пр. – ISBN 966-7250-02-04.

Підручники Навчальні посібники

24. Архівознавство [Текст]: підруч. для студентів істор. ф-тів вищих навч. закладів України /Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; за заг. ред. Ярослава Калакура та Ірини Матяш; авт. кол.: Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Я. С. Калакура [та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2002. – 353 с. – 1000 пр. – ISBN 966-625-031-4 (УНДІАСД). – ISBN 966-518-170-X (Вид. дім “Києво-Могилянська академія”).
25. Кулешов С. Загальне документознавство: навч. посібник. – К.: Вид дім. “Києво-Могилянська академія”, 2012. – 123 с.

Нормативно - методичні документи

26. Правила роботи архівних установ України /М-во юстиції України, Державна архівна служба України, УНДІАСД, упоряд.: Л. А. Кисельова, Ю. А. Прилепішева, Т. П. Прись, С. В. Сельченкова; за заг. ред. Н. М. Хрислової. – К., 2013. – 243 с.
27. Експертиза цінності документів архівної україніки з метою внесення до складу Національного архівного фонду: методичні рекомендації /автори-укладач: К. Селіверстова, М. Ковтун. – К., 2008. – 24 с.

Науково-методичні посібники

28. Робота з документами особового походження: методичний посібник /Автори-укладачі: Л. О. Драгомірова, І. М. Мага, З. О. Сендик, К. Т. Селіверстова, Н. М. Хрислова – К., 2009. – С. 171–182.
29. Сельченкова С., Селіверстова К. Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика: науково-методичний посібник. – К., 2011. – 169 с.
30. Экспертиза ценности управленческих документов и комплектование ними государственных архивов: теория и методика/ ВНИИДАД. – М., 2007. – 224 с.

Публікації

31. Автократов В Н. О разработке типологии фондов, коллекций и других документальных комплексов, хранящихся в государственных архивах //Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т.5. Ч.2 – С. 2–28.
32. Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения [Текст] /Владимир Автократов. – М.: РГГУ, 2001. – 396 с– ISBN 5-7281-0349-9.

33. Автократов В. Н. Фондирование и учет документов (о двух частных теориях архивоведения) //Труды ВНИИДАД. – М., 1978. – Т. VII. Ч. I. – С. 8–71.
34. Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна Україніка». Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи [Текст] /Геннадій Боряк; Нац. акад. наук. України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського; Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України. – К., 1995. – 347 с. – 700 пр. – ISBN 966-02-0003-X.
35. Державне управління [Текст] /За загальною ред. Авер'янова В. Б. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с. – 600 пр. – ISBN966-7302-38-5.
36. Драгомирова Л. Національний архівний фонд України: нормативно-правове поле формування та функціонування // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 22–36.
37. Драгомирова Л. Оптимальна модель організації документів Національного архівного фонду: методологія визначення і технологія створення (науково-практичний коментар до третього розділу «Основних правил роботи державних архівів України» //Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 111–133.
38. Елпатъевский А. В. , Хими́на Н. И. Фондирование документов современных организаций // Отечественные архивы. – 2005. – № 2. – С. 28–34.
39. Історія держави та права: Академічний курс [Текст] У 2-х томах /Академія правових наук; Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мдрого; За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 2. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 580 с. – 3000 пр. – ISBN 966-7752-18-6.
40. Касьянов Г. В. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування //Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 4–15.
41. Кулешов С. До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до унікальних //Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2008. – Т. 16. – С. 15–29.
42. Кулешов С. Документ как исторический источник: свойство, состояние статус //Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. – М., 1997. –С. 95–99.
43. Кулешов С. Концепція документа як засобу соціальних комунікацій //Вісник Харківської державної академії культури. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика: Збірник наукових праць. К., 1999. – Вип. 1. – С. 81–88.
44. Кулешов С. Ще раз про «доджерело» //Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8. – С. 135–139.

45. Кульчицький С. Періодизація вітчизняної історії //Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 53–56.
46. Новохатський К. Гуманітарна місія архівів та реформування архівної справи в Україні // Архіви України. – 2007. – № 1–3. – С. 79–85.
47. Новохатський К. Документ Національного архівного фонду – документальна пам'ятка історії та культури: співвіднесення понять //Архіви України. – 1999. – № 1–6. – С. 28–34.
48. Новохатський К. Документ як об'єкт інформаційних відносин у законах України: спроба огляду деяких визначень // Архівознавство, Археографія. Джерелознавство: між від. зб. наук. праць. – К., 2001. – С. 361–370.
49. Новохатський К. Межі Національного архівного фонду //Архівознавство, Археографія. Джерелознавство: між від. зб. наук. праць. – К., 2001. – С. 173–180.
50. Новохатський К. Національні архівні фонди в пострадянських державах: Порівняльний аналіз архівних законів //Архіви України. – 2001. – № 1–2. – С. 3–11.
51. Новохатський К. Організація доступу до документів Національного архівного фонду України та використання архівної інформації //Архіви України. – 2001. – № 3 4. – С. 75–83.
52. Новохатський К. Проблеми впровадження унормованої архівної термінології «використання» чи «користування» //Архіви України. – 2000. – № 4–6. – С. 4–8.
53. Новохатський К. Проект нової редакції архівного закону //Архіви України. – 2001. – № 3. – С. 15–25.
54. Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст. – К., 2010. – 242 с.
55. Селіверстова К. Експертиза цінності документів: уточнення поняття та його змісту // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2009. – Т. 17. – С. 73–82.
56. Сельченкова С. В. Діловодство [Текст]:практичний посібник /С. В. Сельченкова. – К.: Інкунабула, 2009.– 480 с.– 1000 пр. – ISBN978–966–2219–
57. Сельченкова С. В. Переліки документів у діловодстві: історія, класифікація, концептуальні та методологічні засади підготовки [Текст]: дис...канд. істор. наук: 07.00.10: захищена 23. 03. 2005 /Сельченкова Світлана Вікторівна; УНДІАСД – К., 2005. – 223 с.
58. Хримова Н. Грошова оцінка документів Національного архівного фонду України //Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 108–111.
59. Черешня А. Г. Стратегия формирования Архивного фонда Российской Федерации // Отечественные архивы. – 2003. – № 5. – С. 21–25.